

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΟΜΗΡΟΣ

Ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ χωρία, πὸν μιλοῦν γιὰ τὴν Κρήτη, μᾶς δίνεται ἀνάγλυφα ἢ εἰκόνα τῆς μυκηναϊκῆς μεγαλονήσου. Πυκνὰ κατοικημένη, ἔχει ἑνενηντὰ ἢ ἑκατὸ πόλεις. Ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶναι ἀνάμεικτος καὶ ὁ στόλος τῆς ἰσχυρός. Ὁ Ἰδομενέας εἶναι δυνατὸς βασιλιάς καὶ συμμετέχει στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι σημαντικὸς, ἂν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ὁ Μενέλαος ἔχει ἑξήντα καὶ ὅτι δυνατοὶ βασιλιάδες, ὅπως ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Νέστωρ, διαθέτουν λίγο περισσότερα: εἴκοσι ὁ πρῶτος, δέκα ὁ δεύτερος. Ὁ Κρητικὸς βασιλιάς κατέχει ἕξ ἄλλου μιὰ ἑξαιρετικὴ θέση στὴν Ἰλιάδα. Ἡ Κρήτη βρῖσκεται σὲ σχέσεις μὲ τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια καὶ ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὰς μινωικὰς ἀναμνήσεις. Ὁ Μίνως, ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Δευκαλίων, ἢ Ἀριάδνη εἶναι πρόσωπα, πὸν θυμοῦνται συχνὰ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Δίνοντας μιὰ ἑξαιρετικὴ θέση στὴν Κρήτη καὶ στὸν Ἰδομενέα ὁ Ὅμηρος μᾶς βοηθᾷ—ἀντίθετα ἀπ' τὶς ἀπόψεις τοῦ Evans— νὰ πιστέψωμε στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἰσχυροῦ μυκηναϊκοῦ βασιλείου στὸ νησί.

Σ' ἕνα ἀπ' τὰ κυριώτερα χωρία (τ 172 ἑξ.) ἡ Κρήτη δὲν ἀναφέρεται ὡς νησί, ἀλλὰ ὡς γαῖα *περίρρυτος*, πρᾶγμα πὸν ὑποδηλώνει τὸ μέγεθός τῆς, ὅπως παρατήρησε ὁ I. Καλιτσουνάκης¹.

*Κρήτη τις γαῖ' ἔστι, μέσφ' ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
καλὴ καὶ πείριρα, περίρρυτος· ἐν δ' ἄνθρωποι
πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόλεις.
ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοὶ
ἐν δ' Ἐτεόκροτες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κόδωνες
Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοι τε Πελασγοὶ
τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς μεγάλη πόλις ἐνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστής.*

Τὰ ἐπίθετα *γαῖα περίρρυτος καλὴ καὶ πείριρα*, ὁ χαρακτηρισμὸς σ' ἕνα ἄλλο χωρίο τῶν βουνῶν τῆς ὡς *νιφοέντων* (τ 338) δίνουν μιὰ σύντομη, ἀλλὰ πιστὴ εἰκόνα τῆς Κρήτης ἀπὸ φυσικὴ ἀποψη. Ἄλλοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, περιγράφονται μὲ ἀκρίβεια βασισμένη χωρὶς ἄλλο σὲ προσωπικὰς ἐμπειρίες μερικὰ ἀκρογιαλίας τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὸ χωρίο

¹) «Κρητικὰ Χρονικὰ» Α' 1947 σ. 7. Τὸ μέγεθός τῆς δείχνει καὶ τὸ ἐπίθετο *εὐρεῖται* N 453 καὶ ὁ πληθυντικὸς *Κρηταὶ* ξ 199, π 62.

αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σηµαντικό, γιατί ἀναφέρει τοὺς λαοὺς, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμὸ τῆς.

Ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἐτεόκρητες δὲν παρέχουν δυσκολία. Εἶναι φυσικὸ τὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος μιλώντας γιὰ τὴν σύγχρονη μὲ τὰ τρωϊκὰ Κρήτη ἀναφέρει πρώτους τοὺς Ἀχαιοὺς, ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ—ὅπως μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραφῆς Β πιστεύεται—ἤδη ἀπ' τὸ 1450 π. Χ. Μυθολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση ὑποδηλώνεται μὲ τὸ χρίσιμο μερικῶν πόλεων ἀπ' τὸν Ἀγαμέμνονα στὴ δυτικὴ Κρήτη, τῆς Περιγάμου, τῆς Λάμπας, τῆς Τεγέας (Velleius Paternulus I 1, Στεφ. Βυζ. λ. Λάμπη, Τεγέα), καὶ μὲ τὴν παράδοση ὅτι ὁ Σπαρτιάτης κήρυκας τοῦ Ἀγαμέμνονα, Ταλθύβιος ἔφερε μιὰ ἀποικία Ἀχαιῶν ἀπὸ τὶς Μυκῆνες (Μέγα ἔτυμολογ. λ. *Τριχάικες*. Γιὰ δμώνυμη πόλη στὴν Κρήτη μιλεῖ ὁ Velleius P. I, 1, 2). Ἀχαιοὶ συμμετέχουν στὴν ἰδρυση τῆς Πολυρροηνείας (Στράβων I' 479) καὶ Ἀχαῖα εἶναι ἴσως ἡ περιοχὴ τῆς (P. Faure, Κρ. Χρ. ΙΓ' σ. 188). Ἀρχαιολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀχαιῶν στὴν Κρήτη ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης. Ἄν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ ἀνακτορικὸς ρυθμὸς εἶναι δημιουργία ἀχαιϊκῆ, πάντως μετὰ τὸ 1400 βρίσκομε στὴν Κρήτη τὴν ἴδια κεραμεικὴ ποὺ ὑπάρχει στὴν Πελοπόννησο καὶ σ' ἄλλα τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα. Ἀχαιϊκὰ μέγαρα ἔχουν βρεθῆ στὴν Ἁγία Τριάδα καί, ὅπως ἔδειξε ὁ Ν. Πλάτων, στὴν Τύλισσο. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ σπίτια τῆς «μυκηναϊκῆς» ἢ ΥΜ III αὐτῆς περιόδου στὰ Γουρνια. Τῆ σημασίᾳ τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων τῆς Κνωσοῦ τόνησε τελευταῖα ὁ Palmer, ἀνάγοντας μάλιστα σ' αὐτὰ καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ συστήματος Β. Ἕνας συνοικισμὸς, ποὺ βρῆκε ὁ Ν. Πλάτων στὴ Βιάννο ἀνήκει στὴν ἴδια περίοδο.

Στὴν ἀχαιϊκὴ κατάκτηση πιστεύεται ἐξάλλου ὅτι ὀφείλεται καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρκαδικῶν τοπωνυμίων *Γόρτυς* καὶ *Ἀρκαδία*. Κατὰ τὸν Στέφανο Βυζάντιο καὶ μία κρητικὴ πόλη *Φαραί* ἦταν ἀποικὸς τῶν ἐν *Μεσσηνίᾳ*. Τὸ τοπωνύμιο *Λυγόρτυνο* ἀναμφισβήτητα συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ ὄνομα *Λυκόρτας*. Ἡ κρητικὴ πόλη *Υγρακίνα* συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ βουνὸ *Ὀστρακίνη* (Guarducci I. C. II σ. 184). Ἡ κρητικὴ *Φάλασσα* θεωρήθηκε ἀποικία μιᾶς δμώνυμης ἀχαιϊκῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλίας (Kirsten, R. E. λ. Phalanna). Πυκνὲς εἶναι οἱ ἀχαιϊκὲς ἐγκαταστάσεις στὰ ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου παράλια τῆς Κρήτης. Ὁ Σ. Ἀλεξίου ἐπεσήμανε δύο οἰκοδομήματα τῆς περιόδου αὐτῆς στὸ Στύλο Ἀποκορώνου καὶ στὸ Κολυμπάρι κ' ἕνας μεγάλος θλιωτὸς τάφος τοῦ τύπου τῶν Δαμανίων καὶ ἑνὸς τάφου τῶν Μυκηνηδῶν εἶναι στὸ Μάλεμε (ΑΜ. 1910 σ. 150). Τάφοι λαξευτοὶ τῆς ἴδιας περιόδου ὑπάρχουν σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Και για τους Έτεοκρητες συμφωνούν οι έπιστήμονες. Είναι οι παλιοί, γνήσιοι, δηλ. προελληνικοί Κρητες, που διατηρήθηκαν στο νησί μετά την άχαική κατάκτηση. Δέν είναι ίσως τυχαίο, ότι αναφέρονται άμέσως μετά τους κυριάρχους Άχαιούς και ότι δίνεται σ' αυτούς τó έπίθετο «μεγαλόκαρδοι». Ό Στράβων (I' 475) θεωρώντας τους Έτεοκρητες αυτόχθονες τους τοποθετεί στη Νότια Κρήτη, προσθέτοντας άντιφατικά *ών είναι πολύχριον Προάσον, όπου τó του Δικταίου Διός Ιερόν*. Η παρουσία τους στα μεταγενέστερα χρόνια στην Πραισό και γενικότερα στην ανατολική Κρήτη έπιβεβαιώθηκε από τις περιφημες έτεοκρητικές έπιγραφές της Πραισοῦ (B.S.A. VIII σ. 125, X σ. 115) και έπίσης της Δρήρου. Είναι πιθανόν ότι άρχικά είχαν διατηρηθῆ Έτεοκρητες και σ' άλλες περιοχές της Κρήτης άκόμα και στη δυτική, χωρίς όμως θ' άφομοιώθηκαν στο τμήμα αυτό του νησιού με τά έλληνικά φύλα, άχαικά και δωρικά, που εύκολότερα και πυκνότερα τó άποίκιζαν φτάνοντας από την Πελοπόννησο.

Προβληματική είναι η φυλή τών Κυδώνων, που κατοικούν *Ίαρο δάνου άμφι ρέεθρα* γ 292. Ό Στράβων τους θεωρεί όπως και τους Έτεοκρητες αυτόχθονες (ξ. ά.) και την άποψη αυτή δέχεται ό Bengtson (gr. Gesch 1950 σ. 50) που γράφει ότι με τή δωρική κατάκτηση: *Die Urbevölkerung (Kydonen und Eteokreter) wurde im äussersten Westen und Osten der Insel zusammengedrängt*. Αυτόχθονες δέχεται τους Κύδωνες και ό P. Faure (ξ. ά. σ. 215). Η γνώμη αυτή φαίνεται να ένισχύεται από την πιθανή άνάγνωση της λέξεως *Ku - do - ní* σέ μινωικά κείμενα του συστήματος A (*Furumark Linear A* 1956 σ. 24), από την κρητική παράδοση, που έσωσε ό Πausanias (VIII 53, 4), ότι ό Κύδων ήταν γυιός της κόρης του Μίνωα *Άκακαλλίδος*² και από την πληροφορία του Διοδώρου (V 78, 2) ότι η Κυδωνία ιδρύθηκε μαζί με την Κνωσό και τή Φαιστό από τó Μίνωα. Τó τελευταίο όμως μπορεί να όφείλεται μόνο στο ότι κάθε σπουδαία πόλη της Κρήτης ήθελε να συνδέεται με τó μεγάλο μυθικό βασιλιά. Ό ίδιος ό Pausanias (ξ. ά.) δίνει μιá άλλη άρχαδική παραλλαγή του μύθου, κατά την όποία ό Κύδων ήταν από την Τεγέα και άδελφός του Γόρτυνος. Αυτό θα σήμαινε ότι οι Κύδωνες ήταν ένα φύλο άχαικό και σ' αυτό θα έπρεπε να άποδοθούν τότε τά σημαντικά ΥΜ III λείψανα της δυτικής Κρήτης που άνέφερα πιο πάνω. Αντίθετα προς τόν E. Meyer (*Gesch. des Altertums I, 2 σ. 700 - 1*) που δεχόταν ότι οι Κύδωνες ήταν λείψανο τών άρχικών κατοίκων του

²) Η Άκακαλλίς συνέρχεται με τόν Άπόλλωνα ή τόν Έρμη, αυτ. και Στέφ Βυζ, λ. Κυδωνία.

νησιού, συγγενικό μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Μ. Ἀσίας^{*)}, ποὺ διατηρήθηκε μετὰ τὴν ἔτεοκρητική - μινωική κατάκτηση τοῦ νησιού, ὁ Beloch («Ausonía» IV 1909 τεύχος II Le origini Cretesi σελ. ἀνατ. 4) πιστεύει ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι φύλο ἑλληνικό, ἀφοῦ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι ἑλληνικός (πβ. *Δάκων*) καὶ ἀφοῦ *Κυδωνία φατρία* ἀναφέρεται στὴν Ἐπίδαυρο. Κλίνω πρὸς τὴν ἄποψη αὕτη καὶ γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους καὶ γιὰτὶ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Μενελάου κατοικοῦσε στὴν κρητική παραλία φύλο ὄχι ἀχαικό. Ἡ φράση *ἐνθα Κύδωνες ἔναιον* ἀναφέρεται φυσικὰ στὸν καιρὸ, ποὺ ἔφτασαν ἐκεῖ τὰ πλοῖα, καὶ ὄχι σὲ μιὰ παλαιότερη ἐποχὴ· εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι σ' ὄλο τὸ χωρίο γίνεται λόγος μόνο γιὰ σημεῖα, ὅπου προσεγγίζουν πλοῖα, καὶ ὄχι γιὰ τὸ ἔσωτερικὸ τοῦ νησιού. Ἀκόμα ἂν οἱ Κύδωνες ἦταν αὐτόχθονες, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε ἕνα διαφορισμὸ στὴν ἔθνολογική σύνθεση τῆς προελληνικῆς Κρήτης γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀρχαιολογική ἢ ἄλλη ἔνδειξη. Εὐρήματα προϊστορικά ὄλων τῶν περιόδων, ἂν καὶ ἀραιότερα, ὑπάρχουν καὶ στὴ δυτική Κρήτη ἐντελῶς ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα τῆς ἀνατολικῆς. Εἶναι ἄλλωστε ἀπίθανο, ὅτι στὰ 1500 χρόνια ποὺ κράτησε ὁ μινωϊκὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχε ἐξομοιωθῆ ἔθνολογικὰ ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιού. Μία ἄλλη ἄποψη ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι Φοίνικες, βασισμένη στὸν παραλληλισμὸ Ἰάργανος - Ἰορδάνης καταπολεμήθηκε σωστὰ ἀπὸ τὸ Beloch (ἔ. ἀ. σ. 3) μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι Ἰάργανοι ὑπάρχουν καὶ σ' ἄλλα Ἑλληνικὰ μέρη. Ἄς προστεθῆ ἔδῳ ὅτι εἶναι πιθανὴ μιὰ σχέση τοῦ ὀνόματός τους μὲ τὰ γειτονικὰ Κύθηρα.

Ὡς πρὸς τὴν θέση τῶν Κυδώνων ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ δυτική Κρήτη εἶναι ἀσφαλής, ἀφοῦ ὄλοι οἱ γεωγράφοι τοποθετοῦν ἐκεῖ τὴν πόλη Κυδωνία τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ ΥΜ III εὐρήματα στὰ σημερινὰ Χανιά ἀποτελοῦν ἀπόδειξη, ὅτι ἡ περιοχὴ εἶχε πυκνὰ κατοικηθῆ ἤδη στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (βλ. Matz, *Forschungen auf Kreta*, σελ. 72, 82 πίναξ 63). Πιστεύω ὥστόσο ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν ἔννοεῖ μόνο τὴν πόλη, ἀλλὰ γενικὰ τὴ φυλὴ τῶν Κυδώνων, ποὺ κατοικοῦσε σὲ μιὰ πλατειὰ ζώνη γύρω ἀπ' τὸν Ἰάργανο ποταμὸ. Ἡ σύνδεση τῶν Κυδώνων μὲ ἕνα μεγάλο ποτάμι καὶ ἡ προκατάληψη, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔννοεῖ κάποια συγκεκριμένη πόλη, ὀδήγησε στὴν ἄποψη, ὅτι ὑπῆρξε μιὰ παλιὰ Κυδωνία κοντὰ στὸν ποταμὸ Πλατανιανὸ ἢ Κερόιτη (κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Βρύσσες), ποὺ εἶναι τὸ σημαντικώτερο

*) Ὁ P. Kretschmer (*Glotta* XXVIII 1940, σ. 108 ἐξ.) ἐξετάζοντας τὸ σχετικὸ ὀμηρικὸ χωρίο, θεωρεῖ πιθανὴ τὴ γνώμη τοῦ Fick (*Vorgriechische Ortsnamen* σ. 16 ἐξ.) ὅτι οἱ Κύδωνες ἤλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ φρυγική, βορειοδυτικὴ Μ. Ἀσία.

ποτάμι τῆς περιοχῆς, καὶ μιὰ ἄλλη νεώτερη συνδεόμενη μετὰ τὸν σαμιακὸ ἀποικισμό τοῦ ΣΤ' αἰῶνα στὰ σημερινὰ Χανιά (Spratt, *Travels und Researches in Crete* II σ. 139 ἔξ.). Ὁ Bursian ἀρνήθηκε τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ ὁ Lucio Mariani (*Antichità Cretesi, Monumenti Antichi* VI 1896 σελ. 52) παρέθεσε ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι πῶλη Κυδωνία ὑπῆρξε μόνο στὰ Χανιά. Νομίζω ὅτι ὁ Όμηρος ἔχει ὑπ' ὄψη του γενικὰ τὴν εὐφορη κοιλιάδα ἀπὸ τὸ Κολυμπάρι ὡς τὴ Σούδα: ΥΜ III λείψανα μικρῶν συνοικισμῶν καὶ τίφων καλύπτουν ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση⁴. Πυκνότερα εἶναι τὰ ἴχνη στὰ Χανιά ἐπειδὴ ὁ χώρος ἐρευνήθηκε περισσότερο μετὰ τὴν οἰκοδόμηση. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα εἶναι τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς συνοικίας Μαζαλῆ, τοὺς ὁποίους ἔσκαψε τελευταῖα ὁ Ν. Πλάτων.

Ὅσο γιὰ τὸ ποῖος ἀκριβῶς εἶναι ὁ Ἰόρδανος, πιστεύω μαζί μετὰ τὸν Mariani, ὅτι εἶναι ὁ Πλατανιανὸς καὶ δὲν μοῦ φαίνεται ἀναγκαῖο νὰ ὑποθέσωμε, ὅτι ὁ σημερινὸς Κλαδισὸς δυτικὰ τῶν Χανιῶν καὶ πιὸ κοντὰ σ' αὐτά, εἶναι ὁ Ἰόρδανος, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Καλαϊτζάκης γιὰ νὰ δεῖξη ὅτι τὰ Χανιά εἶναι ἡ ὁμηρικὴ Κυδωνία. Ἄλλωστε πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ ὄνομασία Κλαδισὸς δὲν εἶναι νεώτερη, ἀλλὰ ἀσφαλῶς εἶναι ἡ ἀρχικὴ ὄνομασία τοῦ ποταμοῦ, ποὺ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μετὰ τὸν Ἰόρδανο. (Ἀνάλογο προελληνικὸ τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς, ποὺ διατηρήθηκε ἕως σήμερον εἶναι τὸ *Θέρισον*).

Ὅσο γιὰ τοὺς Δωριεῖς ξέρομε πὼς ἔφθασαν στὴν Ἑλλάδα λίγο μετὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμον καὶ πολὺ γρήγορα πέρασαν στὴν Κρήτη. Ὁ Όμηρος συνθέτοντας τὸ ἔργον του τὸν 8ον αἰῶνα τοὺς ξέρει καὶ τοὺς ἀναφέρει κἀνοντας ἔτσι ἕναν ἱστορικὸ ἀνοχρονισμό. Κατὰ τὸν Διόδωρον (V 80) οἱ Δωριεῖς εἶναι ἡ τρίτη φυλὴ, ποὺ ἦλθε στὴν Κρήτη, μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες καὶ τοὺς Πελασγούς *ἡγουμένον Τεκιάμου τοῦ Δώρου*. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη ὁ Διόδωρος, ὅτι κύριος τόπος προελεύσεώς τους ἦταν ἡ Λακωνικὴ. Ὁρισμένα τοπωνύμια εἶναι κοινὰ σ' αὐτὴν καὶ στὴν Κρήτη (Στέφ. Βυζ. λ. *Ἡις*). Τὸ ἐπίθετον, ποὺ δίνει στοὺς Δωριεῖς ὁ Όμηρος *τριχάϊκες* ἀπασχόλησε καὶ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεώτερους μελετητές. Μιὰ συχνὴ σιτοὺς ἀρχαίους ἄποψη εἶναι ὅτι ἡ λέξις σημαίνει αὐτοὺς ποὺ εἶναι διαιρεμένοι σὲ τρία μέρη (*τριχῆ διαιρεθέντες*) δηλ. στὶς τρεῖς δωρικὲς φυλὰς (Υλλεῖς, Λυμαῖνες, Πάμφυλοι) ἢ σὲ τρεῖς χώρες Πελοπόννησον, Εὐβοίαν, Κρήτην). Ἡ ἐρμηνεία ὁμως αὐ-

⁴) Προσθέτω σ' ὅσα σημείωσα πιὸ πάνω ὅτι σύγχρονα ἴχνη πρόσεξε ὁ S. Hood στὴ θέση Σιόπατα στὸ δυτικὸ ἄκρον αὐτοῦ τοῦ χώρου, καὶ ὅτι ἕνα σύγχρονον οἰκοδόμημα ὑπάρχει ἴσως κοντὰ στὸ Γαβαλοχώρι, ἀπ' ὅπου εἶχε προέλθει παλιὰ ἕνας διπλὸς πέλεκυς.

τῆ δὲν ταιριάζει στὴν περίπτωσή μας, ὅπου πρόκειται μόνο γιὰ τοὺς Δωριεῖς τῆς Κρήτης. Ὁ Στράβων (Γ' 476) ἐρμηνεύει τὸ ἐπίθετο ἀπὸ τρεῖς πόλεις, ποὺ ἔχτισαν οἱ Δωριεῖς στὴ Δωρίδα (*Ἐρινεόν, Βοιόν, Κυτινιον). Ὑπάρχει ὅμως καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἀποψη ἡ ἴδια δυσκολία. Ὁ ἴδιος μνημονεύει μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία, ἀπὸ τῆς τριλοφίας, ἢ ἀπὸ τοῦ τριχίνους εἶναι τοὺς λόφους. Ὁρθότερα ἔχει παραβληθῆ (βλ. προχ. Düntzer, *Odyssea*), τὸ τριχάϊξ μὲ τὸ κορυθάϊξ, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὸ *ἀίσσω τὴν κόρυν*: ἡ λέξη χωρὶς ἄλλο σημαίνει «αὐτοὺς ποὺ ἡ κόμη των ἀνεμίζει». Ἡ ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ποὺ βασίζεται σ' ἓνα σίγουρο παράλληλο καὶ ποὺ ἐρμηνεύει καὶ τὸ δεύτερο συνθετικὸ. Ὁ Hoeck (Κreta II σελ. 22) πρότεινε μὲ δισταγμὸ ἄλλη μιὰ ἐρμηνεία, ποὺ βασίζεται στὴν παρατήρηση, ὅτι οἱ κύριοι ὄρεινοὶ ὄγκοι διαφορῶν τὴν Κρήτη σὲ τρεῖς περιοχές. Μὲ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ διαίρεση συσχετίζει τὴν παράδοση γιὰ τὸ δωρικὸ ἀποικισμὸ τῆς Κρήτης: ὁ Πόλλις καὶ Δέλφος πηγαίνουν στὴ Λύκτο καὶ Γόρτυνα καὶ ὁ Ἀλθαιμένης στὴ δυτικὴ Κρήτη. Οὔτε ὅμως ἡ διαίρεση αὐτὴ εἶναι τόσο σαφής, οὔτε ἡ Λύκτος βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη!

Σκοτεινὴ εἶναι ἡ φυλὴ τῶν Πελασγῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει κί' ἄλλοῦ: Β 681, Β 840, Κ 429, Ξ 327. Τοὺς ξέρει ὡς κατοίκους τῆς Λάρισας καὶ Ἀσίας, συμμαχοὺς τῶν Τρώων, ἀλλὰ παράλληλα μνημονεύει τὸ Πελασγικὸν Ἄργος (Θεσσαλία) καὶ τὸν Πελασγικὸ Δία τῆς Δωδώνης. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ Πελασγοὶ εἶναι μιὰ παλαιότατη φυλὴ. Πρέπει ἄραγε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὴν ἀποτελοῦσαν αὐτοί, ποὺ κατοικοῦσαν τὶς ἑλληνικὲς χῶρες πρὶν ἔλθουν οἱ φορεῖς τοῦ πρωτοελλαδικοῦ καὶ τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἢ νὰ δεχθοῦμε τὴν ἀποψη τοῦ Beloch, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἦταν Ἑλληνας⁵; Ὁ Ε.

⁵) Ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς (ἔ. ἀ. σ. 3) θεωρεῖ τὸ *Πελασγοὶ* ὡς τὴν πρώτη ὀνομασία τῶν Ἑλλήνων ἢ μέρους των, ὅταν ἦλθαν στὴ Βαλκανικὴ. Τὴ μνεῖα τῶν Πελασγῶν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἐξηγεῖ εἴτε μὲ τὸ ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀπὸ τῆ Θεσσαλίας στὴν Κρήτη, εἴτε ὅτι ἡ μνεῖα αὐτὴ ὀφείλεται σ' ἓνα ψευδῆ ἐντοπισμὸ ἐξ αἰτίας ὀρισμένων κοινῶν τοπωνυμῶν Θεσσαλίας καὶ Κρήτης.

Ὁ P. Kretschmer (*Glotta* XXVIII 1940 σ. 108 ἐξ.) δέχεται ὅτι οἱ Πελασγοὶ συνδέονται μὲ τοὺς Τυρρηνοὺς καὶ τοὺς θεωρεῖ «πρωτοϊνδοευρωπαίους». Κατάλοιπο τῶν Πελασγῶν Τυρρηνῶν στὴν Κρήτη θεωρεῖ τὸ θεὸ Βελχάνο (πβ. Vulcanus). Ἰνδοευρωπαϊκὰ στοιχεῖα διαβλέπει καὶ στὶς ἑτεοκρητικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Πραισοῦ, ποὺ τὰ ἀποδίδει στὴν ἀνάμιξη τοῦ ἑτεοκρητικοῦ στρώματος μὲ τοὺς Πελασγοὺς ἐπιδρομεῖς. Αὐτ. σελ. 268· 9 δέχεται ὅτι τὸ πελασγικὸ - τυρρηνικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ φορῆα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς *Bandkeramik*. Ἐπίδρασή τους στὴν Κρήτη εἶναι ἡ σπείρα καί, τελικὰ, ὁ καμαραϊκὸς ρυθμός. Ἡ ὀνομασία *Πελασγοὶ* δόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας στὸν πληθυσμὸ,

Meyer (gesch. des Alt. 1, 2 σ. 685 εξ) πιστεύει ότι μόνο στη Θεσσαλία υπήρξε μιὰ φυλή με τὴν ὀνομασία αὐτή, καὶ ὅτι ὅπως οἱ Δωριεῖς ἔτσι καὶ οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. (Ὁ Meyer παραβάλλει τὸ τοπωνύμιον *Γόρτυς* μετὰ τὴ *Γυρτώνα* τῆς Θεσσαλίας⁹. Περιορίζοντας τὸ πελασγικὸ ζήτημα στὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν Πελασγῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀποκλίνει ὁ Meyer τελικὰ πρὸς τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ φύλο ἑλληνικόν, ἀφοῦ οἱ Πελασγοὶ τῆς Λάρισσας (B 840) στὴν Ἰλιάδα παρουσιάζονται ὡς σύμμαχοι τῶν Τρώων. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴ σημασία.

Κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασέα I, 17 οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη, πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Κουρήτες καὶ Λέλεγες! Κατὰ τὸν Διόδωρον (IV 60): *Τέταμος ὁ Δώρου τοῦ Ἑλληνος τοῦ Δευκαλίωνος εἰς Κρήτην πλεύσας μετὰ Αἰολέων καὶ Πελασγῶν ἐβασίλευσε τῆς νήσου.* Τὸ ὄνομα, πού ἀπαντᾷ καὶ ὡς *Τεύταμος*, προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὴ μνεῖα τοῦ Λήθου Τευταμίδη βασιλιὰ τῶν Πελασγῶν στὴν Ἰλιάδα (B 840) καὶ θυμίζει τὰ ἀσφαλῶς ὄχι ἑλληνικὰ κρητικὰ τοπωνύμια, *Κίσαμος*, *Πέργαμος*, *Σίλαμος*. Ὁ ἴδιος ὅμως εἶναι καὶ βασιλιάς τῶν Δωριέων (αὐτ. 80) καὶ κατὰ τὸν Μ. Σακελλαρίου (*La migration grecque en Jonie* 1958 σ. 411, 425) ἡ ρίζα Τεστ φαίνεται ἰνδοευρωπαϊκὴ. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους οἱ Πελασγοὶ θεωροῦνται συνήθως ὡς βάρβαροι καὶ συχνὰ σχετίζονται μετὰ τοὺς Τυρρηνοὺς. Ἀντίθετα ὁ Ἡρόδοτος (Α' 56, Ζ' 94-5), ἂν καὶ πιστεύει, ὅτι οἱ Πελασγοὶ δὲν μιλοῦσαν ἑλληνικά, καλεῖ τοὺς Ἴωνες *πελασγικὸν ἔθνος* καὶ λέγει ὅτι οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς ὀνομάζονταν ἀρχικὰ Πελασγοί. Ὁ Θουκυδίδης (I 3) θεωρεῖ ἐπίσης τὸ *Πελασγοὶ* ὡς μιὰ παλιὰ ὀνομασία, πού ἀντικαταστάθηκε ἀργότερα μετὰ τὸ *Δαναοὶ* καὶ *Ἑλληνες*. Ἡ μνεῖα τοῦ Πελασγικοῦ Δία ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στὴ Δωδώνη, ἡ πιθανὴ σχέση τοῦ ὀνόματος τῶν Πελασγῶν μετὰ τοὺς Πελαγόνες, ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο (Στράβων Ε' 221), δείχνουν μιὰ βόρεια προέλευση τοῦ στοιχείου, πού θὰ ἦταν ἀντίθετη μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸς τους ὡς φυλῆς αἰγαιακῆς. Ὁ Στράβων (ἐ. ἀ.) γράφει ὅτι ὁ Ἐφορος, τοὺς θεωροῦσε Ἀρχάδες. Ὁ Διόδωρος (V 80), πραγματευόμενος γενικὰ τὸ δμηρικὸ χωρίο, γράφει ὅτι μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες, πού εἶναι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ *πολλαῖς γενεαῖς ὕστερον Πελασγοὶ πλανώμενοι... κατανήσαντες εἰς τὴν Κρήτην μέρος τῆς νήσου κατώκησαν*. Σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ Πελασγοὶ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι μιὰ φυλὴ προελλην-

πού βροῦσαν στὴ Θεσσαλία, διὰν ἦλθαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ, καὶ σημαίνει «κάτοικοι τῆς πεδιάδας».

⁹ Στὶς ἀρχὲς τῆς Α' χιλιετηρίδας ὑποτάσσονται οἱ Πελασγοὶ στοὺς Θεσσαλοὺς, πού εἰσδύουν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ μεταβάλλονται σὲ Πενέστες.

νική. Τὴν ἀφίξή τους στὴν Κρήτη συσχετίζει μὲ τὴν ἀρχαῖκὴ κατάκτηση ὁ Prinz (AM 1910 σ. 153). Τίποτε λοιπὸν βέβαιο δὲν εἶναι γι' αὐτούς, καὶ στοὺς ἔρευνητές, ἀρχαίους καὶ νέους, ἐπικρατοῦν οἱ πρὸ διαφορειακὲς γνώμες. Ἴσως ἡ μνεία τους ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὀφείλεται σὲ μιὰ καθαρὰ μετρικὴ ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ὁ στίχος καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἀξιόπιστη. Οἱ ἀντιφατικὲς πληροφορίες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς Πελασγοὺς τῆς Κρήτης, ὀφείλονται μόνον στὸ ὁμηρικὸ χωρίο. Ὡς πρὸς τὶς γλώσσες ποὺ μιλοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι καὶ μόνον ἡ ὑπαρξὴ στὴν Κρήτη τῶν Ἑτεοκρητῶν καὶ δυὸ ἑλληνικῶν φυλῶν μὲ διαφορειακὲς διαλέκτους, θὰ ἀποκοῦσε γιὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ γλῶσσα τῶν Κρητῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου ὡς «μειμιγμένη».

Ἐνα ἄλλο ζήτημα ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ ἐδῶ εἶναι, ἂν ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἰλιάδα (Κ 149) καὶ ἡ Ὀδύσεια (τ 174) μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματικὴ. Νομίζω ὅχι καὶ δὲν συμφωνῶ μὲ τὸν P. Faure ποὺ (ἔ. ἀ. σ. 216) πιστεύει ὅτι ἡ δωρικὴ κατάκτηση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία συνετέθησαν τὰ δύο ἔργα ἔξηγεῖ τὴν ἀσυμφωνία. Ἀντίθετα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκαταστάσεων αὔξησε μὲ τὴ δωρικὴ κατάκτηση. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη εἶχε ἀπασχολήσει καὶ τὸν Στράβωνα (I' 479 - 480), ποὺ μνημονεύει τὴ γνώμη τοῦ Ἐφόρου κατὰ τὸν ὅποιον οἱ δέκα ἐπὶ πλέον πόλεις κτίσθηκαν μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ὑπὸ τῶν Ἀλθαιμένει τῶ Ἀργεῖω συνακολουθησάντων Δωριέων. Μνημονεύει ἐπίσης ὁ Στράβων μιὰ ἄλλη γνώμη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ὀφείλεται στὴν καταστροφὴ μερικῶν ἀπὸ αὐτὲς ὑπὸ τῶν Ἰδομενέως ἐχθρῶν. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις συμβατικὸς: δηλώνει ὅμως ὅχι ἀπλᾶ τὸ πλῆθος, ἀλλὰ κάτι ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι πολὺ περισσότερον ἢ πολὺ λιγώτερον. Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἔκφρασις «ἐκατὸ χρόνων» ἢ «ἐνενήντια χρόνων» γιὰ ἕναν ἀνθρώπο γέρον. Ὁ ποιητὴς ἔχει λοιπὸν πραγματικὰ ὑπ' ὄψην του πολλὰς δεκάδες ἐγκαταστάσεων καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει γιὰ τὴν Κρήτη, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν πραγματικὴ κατάστασιν τοῦ νησιοῦ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, στὴν ὁποία ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικημένων χώρων καὶ ὁ πληθυσμὸς αὔξηθη σημαντικὰ μὲ τὸν ἀρχαῖκὸ ἀποικισμό, ποὺ περιέλαβε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴ δυτικὴν Κρήτην, ποὺ τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπέκτισε πυκνοὺς συνοικισμοὺς.

Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν Ὀδύσεια ἀναφέρονται καίρια σημεῖα τῆς παραλίας, γνωστὰ στοὺς μυκηναίους ναυτικούς' προσβάσεις γιὰ τὶς κυριώτερες πόλεις τοῦ νησιοῦ (Κνωσὸς - Ἀμνισός), ἡ περιοχὴ τῶν Κυ-

δώνων, τὸ ἐπίνειο τῆς Φαιστοῦ. Ἄπ' ὅλες μόνο στὴν Κνωσοῦ δίνει τὸ ἐπίθετο *εὐρεῖα* (ε 591) *μεγάλη πόλις* (τ 178)¹. Ὁ Ὀδυσσεύς (τ 178 ἐξ.) δῆθεν γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἴδομενέα μὲ τ' ὄνομα Αἴθων διηγεῖται, ὅτι εἶδε τὸν Ὀδυσσεύα στὴν Κνωσοῦ ὅταν πῆγαινε στὴν Τροία. Ὅπως τὸν Μενέλαο τὸν φέρουν τὰ ρεύματα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὶς ἐκβολὰς τοῦ Ἰσρδάνου, ἔτσι καὶ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὴν Ἀμνισό:

*ἔνθ' Ὀδυσηα ἐγὼ ἰδόμην καὶ ξείνια δῶκα
καὶ γὰρ τὸν Κρήτηνδε κατήγαγεν Ἴς ἀνέμοιο
ἴεμενον Τροίηνδε παραπλάγξασα Μαλειῶν
στήσε δ' ἐν Ἀμνισῶ, ὅθι τε σπέος Εἰλειθυΐης
ἐν λιμέσιν χαλεποῖσι, μόγις δ' ὑπάλυξεν ἀέλλας.*

Ἡ Ἀμνισὸς σύμφωνα μ' ἓνα χωρίο τοῦ Στράβωνα (I' 476) ἦταν ἐπίνειο τοῦ Μίνωα. Ὁ Στράβων ἀντιπαράτασει τὸ μινωικὸ ἐπίνειο στὸ σύγχρονό του λιμάνι τῆς Κνωσοῦ (τὸ Ἡράκλειο), ἀλλὰ εἶναι βέβαιο, ὅτι καὶ στὰ μινωικὰ χρόνια κύριο λιμάνι τῆς Κνωσοῦ ἦταν ἡ περιοχή τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καιράτου (σήμερα Κατσαμπᾶς). Ὡστόσο καὶ ἡ Ἀμνισὸς ἦταν χωρὶς ἄλλο ἓνα ἀξιόλογο λιμάνι ἑξαρτημένο ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἀνάκτορο. Στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐξακολούθησε ἡ χρῆση καὶ τῶν δύο ἐπινείων. Σημαντικὰ εἶναι τὰ ΥΜ III στρώματα στὸν Καίρατο (ΠΑΕ 1955 σελ. 311 ἐξ.) καὶ κάτι ἀνάλογο θὰ ὑπῆρξε στὴν Ἀμνισό. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν στὸ φῶς ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀξιόλογη ΥΜ I ἔπαυλη μὲ τοιχογραφίες κρῖνων, μιὰ ΥΜ II ἢ ΥΜ III δεξαμενὴ κοντὰ στὴ θάλασσα (ΠΑΕ 1933 σ. 94) καὶ λίγο δυτικώτερα ἓνα ἱερὸ μὲ λείψανα λατρείας ἀπὸ τὰ μινωικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1934 σ. 133). Ἐνας ΥΜ III τάφος βρέθηκε στὴ γειτονικὴ θέση Μάφεζε (Ἄρχ. Δελτ. 11, 1927 - 8 σ. 68 ἐξ.). Ἐπομένως ἐπιβεβαιώνεται ἡ συνεχὴς χρῆση τοῦ χώρου. Πιστεύω ὅτι ὁ Όμηρος λέγοντας Ἀμνισὸ δὲν ἐννοεῖ τὸ ποτάμι (τὸ σημερινὸ Καριερό), γιὰτί τότε θὰ ἦταν ἀταίριαστη ἡ ἐπεξήγησι ἐν λιμέσι πού ἀκολουθεῖ, καὶ γιὰτί ἡ περίπτωση νὰ στάθησαν τὰ πλοῖα μὲσα στὸ ποτάμι φαίνεται ὅλως διόλου ἀπίθανη. Πρόκειται χωρὶς ἄλλο γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴν περιοχή της. Ἡ φυσικὴ περιγραφή τῆς ἀνοιχτῆς καὶ ἐκτεθειμένης στὶς ἀέλλες ἀκροθαλασσιᾶς τῶν χαλεπῶν λιμένων εἶναι παραστατικώτατη².

Σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὰ εἰρηπία τῆς Ἀμνισοῦ στὴ βόρεια πλαγὰ τῶν λόφων βρίσκεται τὸ σπήλαιο τῆς Εἰλειθυΐας, ὅπου διαπιστώ-

¹) Ἡ Κνωσοῦ ἀναφέρεται καὶ στὸν ὁμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα. Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐπίθετα *Κνωσοῦ Μινωίου* (στ 393) καὶ *πολύδενδρος* (στ 476).

²) Βλ. φωτογραφία τῆς ἀκτῆς ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἐξ. εἰκ. 5.

θηκε ἡ λατρεία ἑνὸς σταλαγματικοῦ συνόλου σὲ σχῆμα γυναίκας μ' ἓνα παιδί δίπλα της. Ἡ κεραμεικὴ δείχνει ἐδῶ λατρεία ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἔξ.). Τὰ ΥΜ ΙΙΙ ὄστρακα εἶναι λίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικά (αὐτ. σ. 99). Στὴν τελευταία ΥΜ φάση ἀνάγει ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὠρισμένα οἰκοδομήματα ἔμπρὸς στὸ σπήλαιο (ΠΑΕ 1930 σ. 98).

Στὴν περιοχὴ αὐτῆ τῆς Κνωσοῦ καὶ Ἀμνισοῦ ἀνήκει καὶ τὸ μικρὸ νησί Δῖα—τώρα Ντία, προσφ. Δῖα—ποῦ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, ἀπέναντι στίς ἐκβολὲς τοῦ Καιράτου. Τὸ νησί ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος λ 325 :

*Φαίδρον τε Πρόκριν τε Ἴδον καλὴν τ' Ἀριάδνην
κούρην Μίνως ὀλοόφρονος, ἦν ποτε Θησεὺς
ἐκ Κρήτης ἐς γουνὸν Ἀθηναίων ἱεράων
ἦγε μὲν, οὐδ' ἀπόνητο· πάρος δέ μιν Ἄρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῶτῃ Διονύσου μαρτυρήσιν*

Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπορρίπτει τὸ στίχο 325 καὶ ὁ V. Bérard (L' Odyssée ἔκδ. Budé) θεωρεῖ τὴ μνεῖα τοῦ Διονύσου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὡς ἔνδειξη μεταγενέστερης προσθήκης, ποῦ ὀφείλεται στοὺς Ἀθηναίους. Ἀκριβῶς ὅμως τὸ ὅτι πρόκειται γι' ἀσήμαντο καὶ σχεδὸν ἄγνωστο (ἔξω ἀπ' τὴν Κρήτη) νησί, δείχνει πὼς ὁ στίχος εἶναι αὐθεντικός. Κανεὶς δὲν θὰ ἐνδιαφερόταν γιὰ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων μνεῖα τοῦ νησιοῦ τούτου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν ἓνα νησί ἄγνωστο, ἤδη οἱ ἀρχαῖοι ἐταύτιζαν τὴ Δῖα τοῦ Ὁμήρου μὲ τὴ Νάξο. Ἀλλὰ πολὺ πῖθ φυσικὸ ἦταν νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ Ἀριάδνη κατὰ τὸ ταξίδι τοῦ Θησεῖα ἀπ' τὸ ἐπίνειο τῆς Κνωσοῦ πρὸς τὴν Ἀττικὴ, στὴ Δῖα, ποῦ βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ καὶ ποῦ καὶ σιὰ μεσαιωνικὰ χρόνια καὶ τώρα συχνὰ χρησιμοποιοῦν ὡς σταθμὸ αὐτῆς τῆς πορείας τὰ ἱστοιόφωρα⁹. Ἡ παρουσία τοῦ Διονύσου πῖνω στὴ Δῖα δὲν φαίνεται τυχαία, καὶ ὅπως θὰ δοῦμε πῖθ κάτω, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ μνεῖα του ὀφείλεται σὲ μιὰ ἄμεση σχέση τοῦ θεοῦ μὲ τὸ νησί.

Στὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ βέβαια ἀναφέρεται ὁ στίχος τ 338, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς - Αἴθων μνημονεύει τὰ ὄρεα νιφόεντα τῆς Κρήτης :

⁹ Ἡ περιγραφή τοῦ νησιοῦ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆς οὔτε εἰς Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, ὅπου χαρακτηρίζεται ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴν πραγματικότητα «Wasserreich». Standia ἦταν ὄρος, ποῦ χρησιμοποιοῦν μόνο οἱ ἕξνοι, παραφθεύοντας τὸ «Στὴν Ντία». Οἱ Κρητικοὶ τὴν ἔλεγον πάντα μόνο Ντία, πβ. Φορτουναῖτος Δ 151, 236 εἰς Roscher Lexikon der Mythologie λ. Ἀριάδνη διαβάσαμε ὅτι ἡ Δῖα «ἴσως ἀρχικὰ ἦταν ἓνα μικρὸ νησί κοντὰ στὴν Κνωσό».

*ἦτοι ἔμοι χλαῖναι καὶ ῥήγεα σιγαλόεντα
ἤχθεθ' ὅτε πρῶτον Κρήτης ὄρεα νιφόεντα
ροσφισάμην ἐπὶ νηὸς ἰὼν δολιχορέτμοιο.*

Στὴ σχολιασμένη ἔκδοση τῆς Ὀδύσσειας ὁ Düntzer δέχεται ὅτι τὰ ὄρεα νιφόεντα εἶναι τὰ Λευκὰ Ὅρη. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ ψευδοΑἴθων φεύγει ἀπὸ τὴν Κνωσὸ φεύγοντας μὲ τὸ πλοῖο βλέπει κυρίως τὴν Ἴδη (Ψηλορείτη) καὶ ὄχι τὰ Λευκὰ Ὅρη.

Ἄμεσα μὲ τὴ Φαιστό δ σχετίζεται ἡ τοποθεσία ποῦ ἀναφέρεται στὸ γ 286 ἔξ., ὅπου ὁ Νέστωρ περιγράφει στὸν Τηλέμαχο, πῶς ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὸν Μαλέα ξεπέφτει στὴν Κρήτη. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐξαίρετη περιγραφὴ τοῦ ἄγριου Κρητικοῦ πελάγους :

*ἀλλ' ὅτε δὴ καὶ κεῖνος, ἰὼν ἐπὶ οἴνοπα πόντιον
ἐν νησιῖ γραφυροῖσι, Μαλειάων ὄρος αἰπὸν
ἔξε θέων, τότε δὴ στυγερὴν ὁδὸν εὐρύοπα Ζεὺς
ἐφράσατο, λιγέων δ' ἀνέμων ἐπ' αὐτίμενα χεῦεν
κύματα τε τροφόεντα, πελώρια, ἴσα ὄρεσιν,
ἐνθα διατιμήξας τὰς μὲν Κρήτη ἐπέλασεν
ἤχι Κύδωνες ἔναιον Ἰαροδάνου ἀμφὶ ῥέεθρα.
Ἔστω δέ τις λισσὴ αἰπεῖά τε εἰς ἄλα πέτρῃ
ἔσχατιῇ Γόρτυνος, ἐν ἠεροειδέϊ πόντιῳ,
ἐνθα Νότος μέγα κῆμα ποτὶ σκαίων ῥίον ᾗθει,
ἐς Φαιστόν, μικρὸς δὲ λίθος μέγα κύμ' ἀποέρχει.
αἱ μὲν ἄρ' ἐνθ' ἤλθον, σπουδῆ δ' ἤλωξαν ὄλεθρον
ἄνδρες· ἀτὰρ νῆας τε ποτὶ σπιλάδεσιν ἔαξαν
κύματα...*

Ὁ Spratt (Travels vol. II σ. 9) λέγει ὅτι ἡ λισσὴ πέτρῃ τοῦ Ὀμήρου εἶναι ὁ σημερινὸς Τράφος, μικρὸ νησιὸ ἀπέναντι στὴ Λασαία, ἐνῶ συνήθως, ὅπως λέει, τὴν ταυτίζουν μὲ τὸν Κάβο Λίτινα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ σφάλμα ἔπεσε τελευταῖα καὶ ὁ P. Faure («Κρητικὰ Χρονικὰ» ΙΓ' 1959 σ. 190). Τὴν σωστὴ ἀποψη γιὰ τὴν τοποθεσία αὐτὴ ἔχει δώσει ἡ Margarita Guarducci (Inscriptiones Greticae τόμος I σ. 239): «Hoc autem promunturium non tam hodiernum Lithino, quam rupes illa albicans et abrupta fuisse videtur, qua Matalae sinus a loco hodierno Komò (ubi minoica aetate portus exstitit) separatur»¹⁰. Τόσο ἡ ἀκριβέστατη γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ μέρος, πε-

¹⁰) Τὸ Μάλειον τοῦ Ζηνοδότου εἶναι χωρὶς ἄλλο παραφθορὰ τοῦ Μάταλον ὀφειλομένη σὲ σύγχυση μὲ τὸ Μαλέα. Ἀνάλογη σύγχυση δημιούργησε ἀπὸ τὴ Διισσὴ πέτρῃ τὸ τοπωνύμιον Διισσὴν ἢ Βλισσὴνη, P. Faure ἔ. ἀ.

ριγραφή όσο κι' ἡ ἄμεση σύνδεση πρὸς τὴ Φαιστό¹¹ καὶ τὴ Γόρτυνα μᾶς πείθουν, ὅτι τὸ πραγματικὰ λείο καὶ ὄχι πολὺ μεγάλο ἀκρωτήριο Νῆσος μεταξὺ Κομποῦ καὶ Ματάλων, γεμᾶτο ρωμαϊκοὺς λαξευτοὺς τάφους σήμερα, πρέπει νὰ εἶναι τὸ σκαῖον ῥίον. Στὴ νότια παραλία τῆς Κρήτης δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέρος, πού ν' ἀντιστοιχῇ μὲ τὴν δημοτικὴ περιγραφή. Ὁ Κάβου Λίτινας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε ἡ περιοχὴ τῆς Φαιστοῦ δὲν ἔχει φυσικὴ ἔξοδο, δὲν προστατεύει τὴν ἀκτὴ ἀπὸ τὸ νότο, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ χωρίο. Ἀντίθετα, ὅπως ἔλεγε οἱ ναυτικοὶ τῆς περιοχῆς, ὁ Νῆσος προστατεύει ἀπὸ τὸ νότιο ἄνεμο τὴν παραλία τοῦ Κομποῦ καὶ ἀπὸ τὸ βόρειο τὴν παραλία τῶν Ματάλων. Τὰ πλοῖα τοῦ Μενελάου καταστρέφονται λοιπὸν στὴν πλευρὰ τοῦ Νύσου, πού βλέπει πρὸς τὰ Μάταλα, γιατί αὐτὴν χτυπᾷ ὁ Νότος. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀκρωτηρίου ἀσφαλῶς ἀρχαῖο (πβ. *νύσσα*) εἶναι χαρακτηριστικό. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἀφύσικα συνδέεται στὸ χωρίο ἡ περιοχὴ τῶν Κυδώνων μὲ τὴν *ἔσχατὰ Γόρτυρος*. Ἡ μετάβασις εἶναι ἀπροσδόκητη καὶ σὰν νὰ μὴν παρεμβάλλεται ὁ γῆρος τῆς δυτικῆς ἀκτῆς καὶ ἡ μεγάλη ἀπόστασις ἀπὸ κεῖ ὡς τὸν κόλπο τῆς Μεσσαρᾶς—ἴση μὲ τὸ μισὸ μῆκος τῆς Κρήτης. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ποιητὴς συνθέτει ὑλικό, πού μιλεῖ μὲ ἀκριβεία γιὰ τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ νησιοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη ὁ ἴδιος ἀκριβῆ γενικὴ εἰκόνα του.

Στὸν Κατάλογο Νεῶν (B 645 ἐξ.)¹² ὑπάρχει μιὰ συνοπτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν κρητικῶν πόλεων. Μαζὶ μὲ τὴν Κνωσό, πού ἀναφέρεται πρώτη, μνημονεύονται πόλεις πού βρίσκονται ἀνάμεσα στὴν Ἰδη καὶ τὴ Δίκτη, δηλαδὴ στὸ πιὸ εὐφορο καὶ πλούσιο τμήμα τοῦ νησιοῦ.

*Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἠγεμόνευεν,
ὁ Κνωσὸν τ' εἶχον Γόρτυνὰ τε τειχιόεσσαν,
Λύκτον Μίλητόν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον
Φαιστόν τε Ῥύτιον τε, πόλεις εὐναιεταῶσας,
ἄλλοι θ' οἳ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο.*

¹¹) Ὁ Στράβων I' 479 γράφει ἀντιφατικὰ ὅτι ἡ Φαιστός ἀπέχει σαράντα στάδια ἀπὸ τὰ Μάταλα, τὸ ἐπίνειό της, καὶ εἴκοσι ἀπὸ τὴ θάλασση. Τὸ τοπωνύμιο *Μάταλα* διατηρήθηκε ὡς σήμερα ἀναλλοίωτο πείθοντας γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐπίνειου τῆς Φαιστοῦ.

¹²) Ὁ κατάλογος εἶναι ἀξιόπιστος γιατί ἀνάγεται σ' ἓνα παλιὸ μυκηναϊκὸ κείμενο, ἴσως μάλιστα σ' ἓνα πραγματικὸν κατάλογο τῶν πλοίων πού ἔγινε στὴν Αὐλίδᾳ ὅπως πιστεύει ὁ V. Burg «Klio» Beihefte 49, 1949. Στὴν παλιὰ ἀποψη ὅτι ὁ κατάλογος εἶναι νεώτερη προσθήκη ξαναέρχεται ὁ Jachmann Der homerische Schiffs katalog und die Ilias, ἀλλὰ βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ κριτικὴ τοῦ I. Kakeridh, Gnomon, 32, 1960 σ. 393 ἐξ.

*Τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἠγεμόνευεν
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνναλίῳ ἀνδρειφόντη.
τοῖσι δ' ἄμ' ὀγδῶκοντα μέλαιναί νῆες ἔποντο.*

Ὡς πρὸς τὴν τειχιόεσσαν Γόρτυνα Β 646 εἶναι πιθανόν, ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ Όμηρος ἐννοεῖ τὴν ἀκρόπολη τῆς Γόρτυνας· εἶναι ὅμως προβληματικό, ἂν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ σ' ὅλη τὴν Κρήτη γενικὰ ὑπάρχουν τείχη, πού νὰ μπορούν ν' ἀποδοθοῦν στὴν μυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Πιθανώτερο θεωρῶ ὅτι γίνεται κ' ἐδῶ ἕνας ἀναχρονισμός· ὁ Στράβων ξέροντας τὴν πεδινὴ Γόρτυνα τῆς ἐποχῆς του καὶ θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ὀμηρικὸν χαρακτηρισμό, ὑπέθετε ὅτι ἡ Γόρτυς εἶχε χάσει τὰ τείχη της ἐκ θεμελίων (I' 478).

Γιὰ τὴν ἐυκτιμένην Λύκτιον στοὺς πρόποδες τῆς Δίκτης, ὁ Όμηρος εἶναι σύντομος, μνημονεύει ὅμως τὸν Κοίρανο, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπ' τὴ Λύκτιο. Πολεμᾶ πλάι στὸ Μηριόνη (Ρ 610 ἐξ.) καὶ σκοτώνεται ἀπὸ τὸν Ἐκτορα.

Στὴ Λύκαστο νοτιανατολικά τῆς Ἰδης, στὴ θέσῃ Βιτσιλιά, κοντὰ στὸ Κανλί - Καστέλλι, ἐρευνήθηκε ἀπὸ τοὺς Μαρινᾶτο - Brunstig ἕνας ΥΜ Ι συνοικισμός. Ἡ πόλη ὅμως θὰ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχῃ στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Στὸν Κατάλογο τῶν Νεῶν ἀναφέρεται ὡς ἀργινόεις, καὶ ἴσως τὸ ἐπίθετο δηλώνει τὰ χῶματα τῆς περιοχῆς, πού εἶναι ἀργιλώδη. Πιθανώτερο ὅμως ἴσως εἶναι ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ ποιητὴς δὲν χαρακτηρίζει τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν πόλη, πού ἀπὸ μακριὰ πρέπει νὰ φαινόταν λευκὴ. Τὸ ἴδιο ἐπίθετο δίνει ὁ Όμηρος (Β 656) καὶ στὴ Ροδιακὴ πόλῃ Κάμειρο¹⁵. Ὁπως παρατήρησε ὁ Ρ. Faure ἡ Λύκαστος ἐξαφανίσθηκε στὰ ἱστορικὰ χρόνια (ἔ. ἀ. σ. 215).

Μὲ μιὰ λέξη μόνο ἀναφέρεται ἡ Μίλητος, πού βρίσκεται ἀνατολικά τῶν Μαλίων στὴ βόρειο ἀκτὴ τῆς Κρήτης. Στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης βρίσκεται σήμερα χωριό, πού διατηρεῖ τὴν ἀρχαία ὄνομασία μὲ τὸ δωρικὸ τύπο *Μίλατος*. Ἔχουν βρεθῆ ἐκεῖ ἀξιόλογοι ΥΜ ΙΙΙ τάφοι Evans Prehist. Tombs of Knossos σ. 93 ἐξ. πβ. Mon. Ant. 1890, 10, 11), ἐνῶ σποραδικὰ τυχαῖα εἰρηήματα δείχνουν καὶ παλαιότερη ἐγκατάσταση. Μυθολογικὰ ἡ Μίλητος σχετίζεται μὲ τὸν Σαρπηδόνα, ἀδελφὸ τοῦ Μίνωα καὶ Ραδάμανθυ, πού μὲ διάφορους συλλογισμοὺς συσχετίσθηκε ἀπ' τὸ Μαρινᾶτο μὲ τὸ γειτονικὸ ἀνάκτορο τῶν Μαλίων (Les legendes royales de la Crète minoenne σ. 13 ἐξ., ἀνάτυπο ἀπὸ (Revue Arch. VI σειρά, τόμ. XXXIV 1949).

¹⁵) Βλ. καὶ Όμηρικὸν ὕμνον εἰς Πᾶνα στ. 12 ὅπου τὸ ἐπίθετο ἀφορᾷ τὰ ἄσπρα πετρώματα ἢ τὰ χιόνια τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν, ἀργινόντα οὖρα μακρά.

Γιὰ τὸ Ρύτιο παρατηρεῖ ὁ P. Faure ὅπως καὶ γιὰ τὴ Μίλατο, ὅτι ἐξασθένησε στὰ ἱστορικά χρόνια (ἔ. ἄ.) καὶ ὅτι ἐδῶ δὲν βρισκόματε λείψανα μεταξὺ ΥΜ III καὶ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σωστό. Στὸ Ρύτιο (σήμερα Ροτάσι), ἀπὸ τὸ Ρυτιασὸς (Ρυτιάσιον) στὴν ἀνατολικὴ Μεσσαρὰ ἔχει βρεθῆ τὸ 1958 σὲ πλούσιο θολωτὸ τάφο ἀπὸ τὸν Ν. Πλάτωνα μιὰ μεγάλη σειρά ἀπὸ πρωτογεωμετρικά καὶ γεωμετρικά ἀγγεῖα. Τυχαῖα ἦρθαν παλαιότερα στὸ φῶς χάλκινα ΥΜ I - II ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα καὶ διαπιστώθηκε ἔτσι καὶ ἐδῶ ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἀσφαλῶς τὸ Ρύτιο ὑπῆρξε καὶ στοὺς ἐνδιάμεσους μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀξιόλογο κέντρο¹⁴.

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτες στὸν Ὅμηρο οἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μὲ ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια. Ἡ Ἑλένη μιλώντας στὸν Πρίαμο γιὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν λέει γιὰ τὸν Ἴδομενέα (Γ 232):

*πολλάκι μιν ξείνισεν ἀρητῆριλος Μενέλαος
οἴκῳ ἐν ἡμετέρῳ, ὅποτε Κρήτηθεν ἴκοιτο.*

Ἡ σχέση αὐτὴ Κρήτης - Σπάρτης ὀφείλεται σὲ γεωγραφικοὺς λόγους (ἡ Σπάρτη εἶναι σχετικὰ κοντὰ στὴν Κρήτη, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ὁ ἀχαιϊκὸς ἀποικισμὸς τῆς Κρήτης ἐνεργήθηκε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο).

Σχέσεις Κρήτης - Πύλου φαίνονται ἀπ' τὰ λεγόμενα τοῦ Ὀδυσσεῆ πρὸς τὴν Ἀθηναῖα στὴν πρώτη συνάντησή της πρὸς τὴν Ἰθάκη. Τῆς διηγεῖται ὅτι σκότωσε τὸ Ὅρσίλοχο τὸ γιὸ τοῦ Ἴδομενέα καὶ γι' αὐτὸ ζήτησε ἀπ' τοὺς Φοίνικες νὰ τὸν πᾶνε στὴν Πύλο ἢ στὴν Ἡλιδα (ν 272):

*αὐτικ' ἐγὼν ἐπὶ νῆα κίων Φοίνικας ἀγανούς
ἐλλισάμην καὶ σφὶν μενοεικέα ληΐδα δῶκα
τοὺς μ' ἐκέλευσα Πύλονδε κατασιῆσαι καὶ ἐφέσσαι,
ἢ εἰς Ἡλιδα δῖαν, ὅθι κρατέουσιν Ἐπειοί.*

Οἱ σχέσεις Πύλου - Κρήτης στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐπιβεβαιώνονται ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἴδιων ἐκτεταμένων γραπτῶν κειμένων στὶς δύο χῶρες καὶ τελευταῖα ὁ M. P. Nilsson (Opuscula Selecta III 1960 σ. 504) ὑπεστήριξε, ὅτι ἡ Πύλος εἶναι ἀποικία τῆς Κνωσοῦ. Ἡ περίφημη τοιχογραφία τῆς αἴθουσας τοῦ θρόνου στὴν Κνωσό, θυμίζει ἀκόμη ἄλλη ἀνάλογη πού ὑπάρχει στὴν Πύλο¹⁵.

¹⁴) Τελευταῖα ὁ D. Page, *History and the Homeric Iliad* 1959 σελ. 125 δίνει ἓνα χάρτη τῶν κρητικῶν τοπωνυμίων, πού μνημονεύει ὁ Ὅμηρος· στὸ χάρτη αὐτὸ τὸ Ρύτιο σημειώνεται ἐσφαλμένα (μὲ ἐρωτηματικὸ) δυτικὰ τῆς Κνωσοῦ.

¹⁵) Ἀπήχηση τῶν σχέσεων αὐτῶν Κρήτης - Σπάρτης καὶ Κρήτης - Πύλου

Σχέσεις Κρήτης - Ἀττικῆς ἀπηχεῖ ὁ γνωστός μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἀριάδνης ἀπ' τὸ Θησέα (λ 322)¹⁶. Οἱ σχέσεις, αὐτὴ τὴ φορὰ, εἶναι ἐχθρικές. Εἶναι βέβαια περίεργο, πῶς ἓνας Ἀχαιὸς βασιλιάς, πού τὸ Πάριο Χρονικὸν τὸν τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνα (βλ. Forsdyke, *Greece before Homer* σ. 54 ἐξ.) σχετίζεται στὸ μῦθο μὲ μιὰ Κρήτη καθαρὰ μινωική, ἐπομένως παλαιότερη κατὰ διακόσια περίπου χρόνια. Ὁ Λαβύρινθος, ὁ Μινώταυρος, ἡ κρητικὴ ἐπιρροὴ ἔξω ἀπ' τὸ νησί, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ τοποθέτηση. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ὅλη ἡ ἀφήγηση (φόνος τοῦ Μινωταύρου, ἱερὸς γάμος μὲ τὴν Ἀριάδνη καὶ θάνατός της) ἔχει πολὺ περισσότερο θρησκευτικὸ παρά ἱστορικὸ χαρακτῆρα, καὶ ἐπομένως θὰ εἶναι μάταιο νὰ ζητηθῆ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μιὰ ἀκριβέστερη ἱστορικὴ ἀντιστοιχία.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ χωρία, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς μιλεῖ γιὰ τὴν Κρήτη, στὶς ψευδεῖς διηγήσεις του, ἀπηχοῦν τραγούδια τῶν Ἀχαιῶν τοῦ νησιοῦ. Τὰ χωρία αὐτὰ δίνουν τὴ συνηθισμένη εἰκόνα ζωῆς τῶν Ἀχαιῶν πριγκίπων. Στὸ ν 256 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν Ἀθηνᾶ, ὅτι σκότωσε μὲ ἐνέδρα τὸν γιό τοῦ Ἰδομενέα Ὁρσίλοχο, γιὰτὶ ἤθελε νὰ τοῦ στερήσῃ τὰ τρωικὰ λάφυρα. Ἡ αἰτία ἦταν ὅτι ὁ ἀφηγούμενος ἦταν ἀνεξάρτητος ἀρχηγός, πού δὲν ὑπάκουε στὸν Ἰδομενέα. Ἡ πληροφορία ὅτι ἔκτος ἀπ' τὸν Ἰδομενέα ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἀρχηγοί, συμφωνεῖ καὶ μ' αὐτά, πού λέγει ἡ Ἑλένη στὸν Πρίαμο Γ 230 - 1 :

*Ἰδομενεὺς δ' ἐτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὧς
ἔστηκ', ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται.*

Πάντως ὁ Ἰδομενεὺς εἶναι σίγουρο, πῶς ἔχει τὴν ἐπικυριαρχία σ' ὅλη τὴν Κρήτη, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ Β 649.

Στὸ ξ 199 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὸν Εὐμαιο, ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν Κρήτη, γέννημα *ὠνητῆς παλλακίδος* καὶ τοῦ Κάστορος Ὑλακίδη, ἰσχυροῦ ἀνθρώπου, στὸ *δῆμο* τῶν Κρητῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του οἱ γιοὶ του μοιράζον τὴν περιουσία του μὲ κλῆρο. Ὁ ἀφηγούμενος παίρνει λίγα, ἀλλὰ ἔχει *γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων*. Ἀκολουθεῖ ἡ εἰκόνα ἑνὸς τυπικοῦ Ἀχαιοῦ πρίγκιπα, ἀνήσυχου, πολυταξιδεμένου, πού ἡ ψυχολογία του μοιάζει πολὺ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ Ὀδυσσεῆ :

βρίσκομε καὶ στὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα (390 ἐξ.) ὅπου οἱ Κρητες κατευθυνόμενοι ἀπὸ *Κνωσοῦ Μινωῶν εἰς Πύλον ἠμαθόεντα...* *παρημεῖβοντο Μάλειαν, πάρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν ἀλιστέφανον πτολίεθρον Ἴξον καὶ χῶρον τερψιμβρότου Ἡελίοιο Ταίναρον...*

¹⁶⁾ Κατὰ τὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Δῆμητρα 123 ἐξ. ἡ θεὰ ἔρχεται *Κρήτηθεν* στὸ *Θορικό*.

... . ἔργον δέ μοι οὐ φίλον ἔσκεν
 οὐδ' οὐκωφελή, ἦτε τρέφει ἀγλαὰ τέκνα,
 ἀλλὰ μοι αἰεὶ νῆες ἐπήρετμοι φίλαι ἦσαν
 καὶ πόλεμοι καὶ ἄκοντες ἐϋξέστοι καὶ δῖοιοι,
 λυγρὰ, τὰτ' ἄλλοισὶν γε καταριγηλὰ πέλονται. (Ξ 222·226)

Ἀναφέρει ἔπειτα τὶς ἐπιτυχεῖς ἐπιδρομές, πὺν ἔκανε, τὰ πλούτη, πὺν συγκέντρωσε καὶ τέλος τὴν ἄτυχη ἐπιδρομὴ στὴν Αἴγυπτο, πὺν τὸν ἔρριξε στὴν κατάσταση πὺν βρίσκεται τώρα. Ἡ ἀφήγηση μᾶς ἀφήνει νὰ διαισθανθοῦμε κάτι πὺν εἶναι καὶ ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη πιθανό: Οἱ ἀχαϊκὲς ἐπιδρομὲς στὴν Αἴγυπτο ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν Κρῆτη, εἶναι ἔργο τῶν Ἀχαιῶν τῆς Κρῆτης. Ἀπὸ τοὺς «λαοὺς τῆς θαλάσσης» ὄχι μόνο λοιπὸν οἱ Pulesata καὶ Zakarà ἀλλὰ καὶ οἱ Akai'nasa σχετίζονται μὲ τὴν Κρῆτη. Σπουδαία θέση στὴ διήγηση παίζουσι οἱ Φοίνικες. Ὁ Ὅμηρος κἀνοντας ἕναν ἱστορικὸ ἀναχρονισμό τοὺς ἀποδίδει ἕνα ρόλο πὺν ἔπαιζαν στὴ δική του ἐποχὴ καὶ ὄχι στὰ χρόνια πὺν ἀναφέρεται ὁ ἥρωας. Ἡ εἰκόνα τοῦ πολυταξιδεμένου ἥρωα συνοψίζεται στὰ ὅσα λέει γι' αὐτὸν ὁ Εὐμαιοὺς στὸν Τηλέμαχο π 62 καὶ στὴν Πηνελόπη ρ 522¹¹.

Ἀπ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς στίχους φαίνεται πὺς ἡ Κρῆτη εἶναι στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀκόμα χώρα ναυτικὴ. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται, ὅπως εἶδαμε καὶ ἀπ' τὸν Κατάλογο Νεῶν.

Ἡ μυκηναϊκὴ Κρῆτη ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὰς μινωικὲς ἀναμνήσεις. Δὲν ὑπάρχει καμμιά τομὴ. Μορφὲς ὅπως ὁ Μίνως, ἡ Ἀριάδνη, ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Δευκαλίων, εἶναι στενὰ δεμένες στὴ συνείδηση τῶν ἡρώων του μὲ τὴν Κρῆτη. Ἀπὸ τοὺς παλιούς βασιλιάδες δυὸ εἶναι οἱ κυριώτεροι: ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Ὁ Ἰδομενεὺς εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων, πὺν διηγεῖται ὁ ποιητής, συνεχιστὴς τῆς μινωικῆς κληρονομίας. Ἀκόλουθος καὶ συγγενὴς του εἶναι ὁ Μηριόνης.

Κατὰ τὸν Ὅμηρο (N 450) ὁ Μίνως εἶναι *ἐπίουρος* ὅλης τῆς Κρῆτης. Ὁ Δίας τὸν θυμᾶται (Ξ 322) μιλώντας στὴν Ἥρα γιὰ τὴν Εὐρώπη σ' ἕνα χωρίο ἀμφισβητημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Ἀρίσταρχο (Mazon, L' *Iliade*, ἐκδ. Budé σ. 53):

ἦ τέκε μοι Μίνων τε καὶ ἀντίθεον Ραδάμανθυν

Περὶσσότερα σχόλια προκάλεσε τὸ χωρίο τῆς Ὀδυσσεΐας (τ 179 ἐξ.), ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς μιλά γιὰ τὴν Κνωσό:

¹¹) Οἱ ὁμηρισταὶ ἐπρόσεξαν (βλ. V. Bérard L' *Odyssée* σελ. 45) τὴν ἀντίθεση πὺν ὑπάρχει στὸ τελευταῖο χωρίο. Ὁ Εὐμαιοὺς μιλώντας γιὰ τὸν Ὀδυσσεὺ ἀναφέρει τὸ Μίνωα, ἂν καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν μίλησε ἀκόμη γι' αὐτὸν. Μόνο ἀργότερα στὴν Πηνελόπη T 173-180 λέγει ὅτι εἶναι ἐγγονὸς τοῦ Μίνωα.

.....,..... *ἔνθα τε Μίνως*
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστῆς,
πατὸρ ἐμοῖο πατῆρ, μεγαθύμον Δευκαλίωνος.
Δευκαλίων δ' ἐμὲ τίκτε καὶ Ἴδομενῆα ἄνακτα·

Τοὺς ὁμηριστὲς ἀπασχόλησε ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιθέτου *ἐννέωρος*¹⁸. Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι τὸ ἐπίθετο ὑπαινίσσεται τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸ ἄντρο τοῦ Δία. Κατὰ μιὰν ἄλλη ἐρμηνεία (Düntzer, *Odyssea*) ἡ λέξη σημαίνει, ὅτι ὅταν ὁ Μίνως ἦταν μικρὸς ἦταν φίλος τοῦ Δία. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐξήγηση πού δίνει ὁ Σ. Μαρινᾶτος (Διογενεῖς βασιλῆες, *Studies Robinson* σελ. 131), ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὸ ἐπίθετο *ἐννέωρος* μὲ τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπανερχόμενη *ἐπομβρία* δηλ. περίοδο καλῆς ἐσοδίας. Φαίνεται, πιστεύει ὁ Σ. Μαρινᾶτος, ὅτι ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸν πατέρα του ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ αἰτία τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς εὐφορίας. Κατὰ τὸν Forssdyke, «Greece before Homer» *ἐννέωρος* σημαίνει νέος.

Ὁ Μίνως εἶναι μαζί γιὸς καὶ *δαριστῆς* τοῦ Δία. Δὲν εἶναι φανερὸ ἂν ὁ φίλος τοῦ Μίνωα εἶναι ὁ προελληνικὸς νεαρὸς θεὸς, ἢ ὁ ἑλληνικὸς πανίσχυρος Δίας. Πιστεύω ὅτι γιὰ τὸν Όμηρο ἰσχύει τὸ δεύτερο. Ἡ ἰδέα ὅμως γιὰ τὴ στενὴ σχέση—καὶ ἴσως καὶ τελετουργικὴ, μυστική ταύτιση—τοῦ βασιλιᾶ μὲ τὸ θεὸ ἀνήκει στὴ μινωικὴ Κρήτη.

Μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη σὰν κρητομυκηναῖος βασιλιᾶς κάθεται ὁ Μίνως, ὅπως ἐμπρὸς στὸ παλάτι του, στὴν Πύλη τοῦ Ἄδη, κρατῶντας χρυσοὺ σκῆπτρο καὶ *θεμιστεύει νέκυσιον* (λ 568)¹⁹:

Ἐνθ' ἦτοι Μίνωα ἴδον, Διὸς ἀγλαὸν υἱόν,
χρύσειον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσιον,
ἦμενον· οἱ δέ μιν ἀμφὶ δίκας εἴροντο ἄνακτα,
ἦμενοι ἐσταάτιες τε κατ' εὐρουπυλῆς Ἄιδος δῶ²⁰.

Ἄλλο μυθικὸ πρόσωπο δεμένο στενὰ μὲ τὸ Μίνωα εἶναι ἡ κόρη

¹⁸ Ἡ λέξη ἀναφέρεται καὶ εἰς κ 19: *δῶκε μοι ἐκδεῖρας ἀσκὸν βοῶς ἐννέω. ροιο.*

¹⁹ Πβ. γιὰ τὸ θρόνο τοῦ Νέστορα μπρὸς στὸ παλάτι του R. Hampe, *Die hom. Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen*, Gymnasium, 63, 1956, σελ. ἀνατ. 23).

²⁰ Καὶ αὐτοῦ τοῦ χωρίου ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, ὄχι ὅμως γενικά. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέρριπτε τοὺς στίχους 565 - 626. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Όμηρος ξέρει μόνο ἓνα Μίνωα. Δύο Μίνωες ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (IV 60). Τὸν πρῶτο, πού εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀδελφὸς τοῦ Σαρπηδόνα καὶ τὸ δεύτερο Μίνωα, γιὸ τοῦ Λυκάστου καὶ τῆς Ἰδης, ἐγγονὸ τοῦ Μίνωα Α'. Ὁ Β εἶναι ὁ πρῶτος *Ἑλλήνων θαλασσοκρατήσας καὶ σύζυγος* τῆς Πασσιφῆς. Σ' αὐτὸ στηριζόμενος ὁ Evans ὑπεστήριξε ὅτι τὸ *Μίνως* ἦταν τίτλος σειρᾶς βασιλέων, ὅπως στὴν Αἴγυπτο τὸ *Φαραώ*.

του Ἀριάδνη πού ὁ Ὅμηρος τὴν ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε στὸ λ 322, ἓνα χωρίο ὅπου ὁ δίκαιος βασιλιάς χαρακτηρίζεται (σὲ ὑπονοούμενη συνάρτηση πρὸς τὴν ἀσκούμενη ἀπὸ αὐτὸν τυραννία στὴν Ἀττικὴ) *δλοόφρων*. Τὶ ἀκριβῶς ὅμως σημαίνουν οἱ στίχοι λ 324 - 5 :

..... πάρος δέ μιν Ἔρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῦτῃ Διονύσου μαρτυροῖσιν.

Ὁ Düntzer ἐρμηνεύει τὸ *Διονύσου μαρτυροῖσιν* «auf das Zeugnis des Dionysos, dass Ariadne ihm als Geliebte angehört». Δυὸ παραλλαγές τοῦ μύθου ὑπάρχουν (βλ. H ö c k Kreta, 2, 142). Στὴν πρώτη, φανερὰ νεώτερη, ἡ Ἀριάδνη φονεύεται στὴ Δῖα ἀπὸ τὴν Ἄρτεμη, ἐπειδὴ τὴν κατήγγειλε ὁ Διόνυσος, ὅτι συνῆλθε μὲ τὸν Θησέα στὸ τέμενός του. Κατὰ τὴ δεύτερη μένει ἡ Ἀριάδνη στὴ Δῖα, νυμφεύεται τὸ Διόνυσο καὶ πεθαίνει. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ διπλὴ ἱερογαμία (μὲ τὸ Θησέα καὶ Διόνυσο) πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ δυὸ διαφορετικῶν μύθων²¹. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ὅτι ἡ Ἀριάδνη τελικὰ πεθαίνει ἀφοῦ καὶ ἄλλες θεές — ἢ θεοὶ τῆς βλαστήσεως — πεθαίνουν μετὰ τὸν «ἱερὸ γάμο» (Nilsson *Gesch. gr. Religion* 1955 σ. 314 - 5). Τὸ *Διονύσου μαρτυροῖσιν* ἀντίστοιχο μὲ τὶς ἐκφράσεις μαρτύρων ἐναντίον, ἐν μάρτυσι τῶν κλασικῶν χρόνων, σημαίνει λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀριάδνη πεθαίνει ἐνῶ ὁ Διόνυσος εἶναι παρὼν. Διερωτᾶται μάλιστα κανεὶς μήπως ἡ παρουσία τοῦ *Διονύσου* στὴ Δῖα ὀφείλεται σ' ἓνα στενότερο συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὸ θεὸ καὶ τὸ νησι καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐκεῖ ὑπαρξὴ ἑνὸς ἱεροῦ τοῦ Διονύσου. Εἶδαμε ὅτι μιὰ παράδοση μιλᾷ γιὰ τέμενος τοῦ Διονύσου στὴ Δῖα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι καὶ τέσσερα ἄλλα μικρὰ νησιά στὴν ΒΑ παραλία τῆς Κρήτης (Σταδιασμοὶ 354) σχετίζονται μὲ τὸν ἴδιο θεό. Εἶναι οἱ *Διονυσάδες* (σήμερα *Γιανυσάδες*) πού κατὰ τὸν Διόδωρο V 75, τὶς ἔκτισε ὁ Βάκχος. Μὲ τὶς σημερινὲς γνώσεις μας δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ποῦμε σὲ ποιά ἐποχὴ ἀνάγεται ὁ συσχετισμὸς Διονύσου - Δίας. Μερικοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Διόνυσος μνημονεύεται στὰ κείμενα τοῦ συστήματος Β, καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν φαίνεται ἀπίθανο ν' ἀνήκῃ στὴν κρητομυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἓνας θεὸς πού συνδέεται μὲ τὴ λατρεία τοῦ «θεοῦ βρέφους». Μπορεῖ ὅμως ἡ σχέση τοῦ Διονύσου μὲ τὴ Δῖα νὰ εἶναι ἓνα στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητῆ. Ἴσως ὅμως ὁ Διόνυσος νὰ εἶναι θεὸς Κρητικὸς ὅπως ὑπεστήριξε ὁ καθηγητὴς Karényi (Dionysos le Crétois *Diogenes* 1957 πβ. Webster, *From Mycenae to Homer* σελ. 50).

²¹) Ὁ Πλούταρχος γιὰ νὰ τοὺς συμβιβάσῃ λέει ὅτι ὑπῆρχαν δύο Ἀριάδνες, ἡ μία σύζυγος τοῦ Διονύσου, καὶ ἡ ἄλλη πού τὴν ἀπάγει ὁ Θησέας καὶ τὴν ἐγκαταλείπει στὴ Νάξο (Θησ. 20).

Στήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα (Σ 590 ἐξ.) ὁ Ἡφαιστος φτιάχνει μαζί με τὰ ἄλλα ἓνα χορό, ὅμοιο μὲ τὸ χορὸ τῆς Ἀριάδνης :

*Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς ἀμφιγυήεις,
τῷ Ἴκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ.*

Ἄλλὰ ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ χορὸς. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση χοροῦ, ἢ γιὰ ἓνα μέρος κατάλληλο γιὰ χορὸ, ὅπως δέχονται; Ὁ Evans (BSA IX 1902 - 3 σελ. 111 ἐξ.) πιστεύει, πὼς τὸ θέατρο τῆς Κνωσοῦ εἶναι ὁ χορὸς Ἀριάδνης. Γενικεύοντας ὑπερβολικὰ ὑπεστήριξε ὅτι τὸ δρᾶμα, ἀρχικὰ συνδεδεμένο μετὰ τὴν Ἀριάδνη, πέρασε στὰ ἑλληνικὰ χρόνια στὸ σύντροφό της Διόνυσος. Ὁ Mazon L' Iliade III σ. 190) πιστεύει, ὅτι ὁ χορὸς αὐτὸς γίνεται γιὰ τὴ νίκη τοῦ Θησέα, πού μετὰ τὴ βοήθεια τῆς Ἀριάδνης σκότωσε τὸ Μινώταυρο. Ὅσο γιὰ τὸ Δαίδαλο (πβ. *δαιδάλλω, δαίδαλα*) εἶναι σίγουρα ἡ προσωποποίηση τῆς ἀξέπεραστης κρητομυκηναϊκῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιδειξιοτήτας. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδας τοῦ Ἀχιλλέα, πού ἀπηχεῖ κρητικὲς ἀναμνήσεις. Μᾶς θυμίζουν οἱ κυβιστῆρες τὸ θαυμάσιο ξίφος τῶν Μαλίων μετὰ τὸν ἄνθρωπο, πού κάνει κυβίστημα, καὶ οἱ νέοι καὶ νέες τὶς μορφές, πού χορεύουν στὶς κνωσιακὲς τοιχογραφίες, στὰ δαχτυλίδια καὶ στοὺς σφραγιδολίθους. Ἡ Κρήτη μινωικὴ καὶ μυκηναϊκὴ ἔχει μιὰ μακρὰ παράδοση χοροῦ καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὁ Μηριόνης ἀποκαλεῖται *δορηστής ἀπ' τὸν Αἰνεΐα* (Π 617) :

*Μηριόνη, τάχα κέν σε καὶ δορηστήν περ ἔδοντα
ἔγχος ἔμὸν κατέπαυσε διαμπερές, εἴ σ' ἔβαλόν περ²²*

Ἀπὸ τοὺς κύριους βασιλεῖς, πού μνημονεύονται στὸν Ὅμηρο, εἶναι καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Στὸ Ξ 322, ὅπως εἶδαμε, ἀναφέρεται ὡς γιὸς τοῦ Δία καὶ ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα. Συνδέεται μετὰ τὴν περιοχὴ τῆς Γόρτυνας, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Φαίστου καὶ ἔχει γιὸ τὸ Γόρτυ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (*Les légendes royales de la Crète Minoenne* σελ. 8 - 9) συνάπτει τὸ Ραδάμανθου πρὸς τὴ Φαιστό καὶ παραδέχεται, ὅτι ὑπῆρχαν στὴν Κρήτη τρεῖς βασιλικὲς δυναστείες. Μιὰ στὴν Κνωσό, συνδεδεμένη μετὰ τὸ Μίνωα, μιὰ στὴ Φαιστό μετὰ τὸ Ραδάμανθου καὶ μιὰ τρίτη στὰ Μάλια μετὰ τὸν Σαρπηδόνα²². Τὸ ὅτι κατὰ τὶς ἀρ-

²²) Ἀπήχηση τῆς παράδοσης αὐτῆς ὑπάρχει καὶ στὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 514 ἐξ.). Οἱ Κρητικὲς ἀκολουθοῦν χορεύοντας τὸν Ἀπόλλωνα Κιθαρῶδὸ πρὸς τὸν Παρνασσό.

²³) Ὁ Ὅμηρος (B 876, E 635) θεωρεῖ τὸ Σαρπηδόνα μόνο Λύκιο. Ὁ συσχετισμὸς μετὰ τὴν Κρήτη βασίζεται στὸν Ἡρόδοτο A' 173 καὶ Διόδωρο E' 79. Πάντως καὶ γιὰ τὸν Ὅμηρο εἶναι γιὸς τοῦ Δία Z 199.

χαῖες παραδόσεις ὁ Ραδάμανθς λέγεται ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα ἐξηγεῖ ὁ Σ. Μαρινᾶτος μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔχει ἡ ἔκφραση ἀδελφὸς στὴν ἐθιμοτυπία τῶν αὐλῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὅσο γιὰ τὴν παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μίνως ἐδίωξε τοὺς ἀδελφούς του Ραδάμανθου καὶ Σαρπηδόνα, δέχεται ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἀ. σ. 15) ὅτι ἀπηγεῖ τὴν ταυτόχρονη καταστροφή τῶν δύο ἀνακτόρων Φαιστοῦ καὶ Μαλίων. Οἱ κάτοικοι τῆς Φαιστοῦ μετὰ τὴν καταστροφή πῆγαν στὴ Βοιωτία, ἐνῶ τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία. Γιὰ τὴ μετανάστευση τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία ἐνδεικτικὴ πιστεύει ὁ Μαρινᾶτος πὼς εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ τοπωνυμίου Τύρμαρος, ποῦ ἀπαντᾷ στὴν περιοχὴ τῶν Μαλίων καὶ ποῦ θυμίζει τὰ ὀνόματα Τέρμερος, Τέρμερα καὶ Τερμίλαι τῆς περιοχῆς τῆς Καρίας καὶ Λυκίας²⁴.

Στὸ Η 321 διαβάζομε γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ραδάμανθου στὸν Τιτυὸ στὴν Εὐβοία, μακρινὸ γιὰ τοὺς Φαίακες νησί: *ὅτε τε ξανθὸν Ραδάμανθον ἦγον ἐποφόμενον Τιτυὸν Γαιήιον υἱόν*. Ὁ Τιτυὸς ἦταν πατέρας τῆς Εὐρώπης, μητέρας τοῦ Ραδάμανθου. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ ἐγγονοῦ στὸν πάππο του. Ὁ Τιτυὸς ἐξάλλου συνδέεται μὲ τὸν Ὁρχομενὸ, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἑλάρας, κόρης τοῦ Ὁρχομενοῦ. Οἱ Μίνυες καὶ ὁ θολωτὸς τάφος τοῦ Ὁρχομενοῦ ἐπιβεβαιώνουν τὶς μινωικὲς σχέσεις τῆς περιοχῆς.

Ὁ Ραδάμανθς στὸ Η 323 ὅπως καὶ στὸ Δ 564 ἀναφέρεται ὡς *ξανθός*. Γιὰ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἀ. σ. 11) πιστεύει ἢ ὅτι ὁ Ὀμηρὸς τὸν φαντάζεται ἔτσι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς ἄλλους ἦρωες ἢ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη σχέση μὲ τὴ Βοιωτία, ὀνομαστὴν περιοχὴ ἀργότερα γιὰ τοὺς ξανθοὺς κατοίκους τῆς²⁵.

Ὁ Πρωτεύας (δ 564) προφητεύοντας στὸ Μενέλαο τὸ μέλλον του λέει:

*ἀλλὰ σ' ἐς Ἡλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ῥαδάμανθς,
τῆ περ ῥηῖστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν*

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητὲς ὁ Malten (Jahrbuch 1913 σ. 35) θεωρεῖ τὸν Ραδάμανθου συνοδὸ τῆς Εἰλειθυίας. Δέχεται ὅτι ἠλύσιον εἶναι ἀρχικὰ τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας, ποῦ μεταφέρεται ἔπειτα πέρα ἀπ' τὸν

²⁴) Γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ τοπωνυμίου *Στὴν Τύρμαρο* μὲ τὰ ἀνάλογα μικρασιατικὰ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ σχέση τοῦ *Τύρμαρος* μὲ ἕνα ἄλλο συνηθισμένο κρητικὸ τοπωνύμιο βενετικῆς προελεύσεως *Νταρμάρω*. Ὁ θηλυκὸς τύπος τοῦ τοπωνυμίου συνηγορεῖ στὴν ὑπόθεση ποῦ ἔκανε ὁ Μαρινᾶτος.

²⁵) Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ραδάμανθου μὲ τὴ Βοιωτία καὶ Μ. Ἀσία βλ. Malten Jahrbuch 1913 σ. 36.

ὠκεανό. Νομίζω ὅτι σωστότερη εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Nilsson, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι ἡ ιδέα τῶν ἡλυσίων ἀνταποκρίνεται στὰ ιδεώδη ἑνὸς ναυτικοῦ λαοῦ, ὅπως ἦσαν οἱ Κρηῆτες²⁰.

Περὶ περισσότερο ἀπ' τὸ Μίνωα καὶ τὸ Ραδάμανθου ἀναφέρεται στὰ Ὅμηρικὰ ἔπη ἰδίως στὴν Ἰλιάδα, ὁ Ἰδομενέας. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε φυσικὸ ἀφοῦ εἶναι ἀχαιὸς πρίγκηπας καὶ σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα, ποὺ διηγεῖται ὁ ποιητής. Σὲ καμιά σχεδὸν ραψωδία δὲν τὸν ξεχνᾷ ὁ Ὅμηρος. Εἶναι ἀλήθεια πὸς ἀπομακρύνοντας ἀπ' τὴ μάχη τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ εἶναι ὁ κεντρικὸς τοῦ ἥρωας, ὑποχρεώνεται ν' ἀναδείξῃ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες ἀρχηγούς, ἰδίως ἐκείνους ποὺ χάρις στὴ στρατιωτικὴ τους δύναμη ἢ τὴν προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ εἶναι φυσικὸ νὰ κατέχουν μιὰ ξεχωριστὴ θέση. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι καὶ ὁ Ἰδομενέας. Συμμετέχοντας στὸν Τρωικὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς πρῶτους ἀρχηγούς μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ εἶναι οἱ κεντρικοὶ ἥρωες. Ὁ Νέστωρ ἔχει ἐνενήντα πλοῖα, ὁ Διομήδης ὀγδόντα, ὁ Μενέλαος ἑξήντα, ὁ Αἴας ὁ Λοκρὸς σαράντα, ὁ Αἴας ὁ Σαλαμίνιος δώδεκα, ὁ Ὀδυσσεύς δώδεκα. Εἶναι φανερὸ πὸς τοὺς τρεῖς τελευταίους τοὺς ἀναδεικνύει περισσότερο ἢ προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ καὶ ἡ ἀνδρεία τους. Ὁ Ἰδομενέας ὀφείλει τὴ θέση του καὶ στὰ δυό.

Ὁ Ἰδομενέας ἀναφέρεται στὰ χωρία Α 145, Β 645, Γ 230, Δ 251, 265, Ε 43, Ζ 433, Η 161, Θ 261, Κ 53, 112, Λ 500, 511, Μ 117, Ν 451, 512, 316, 476, Ο 301, Π 345, Ρ 258, 605, Τ 311, Ψ 473, 450. Λεῖπει ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀπ' τὶς ραψωδίες ὅπου—κυριαρχεῖ ὁ Ἀχιλλέας (Υ, Φ, Χ, Ω)²¹.

Ἀπ' τὰ χωρία ποὺ μιλοῦν γιὰ τὸν Κρητικὸ ἥρωα θ' ἀναφέρω τὰ σπουδαιότερα καὶ ὅσα βοηθοῦν νὰ συλλάβωμε τὴν προσωπικότητα τοῦ Κρητικοῦ ἀρχηγοῦ.

²⁰) Ὁ Πίνδαρος Ὀλυμπ. Π σ. 75 ἐξ, κοποθετεῖ ἐπίσης τὸν ἥρωα στὴ νῆσο τῶν μακάρων ὡς πάρεδρο τοῦ Κρόνου. Ὁ Διόδωρος V 79 δέχεται ὅτι ὁ Ραδάμανθος εἶναι κύριος τῶν νήσων καὶ μερικῶν γειτονικῶν χωρῶν πρὸς τὴν κυρία Ἑλλάδα, ποὺ τὶς δίνει στοὺς ἡγεμόνες του.

²¹) Ὁ ἀγώνας τοῦ νεαροῦ ἥρωα μὲ τοὺς Τρῶες καὶ τὸν Ἐκτορα, ἡ συνομιλία του μὲ τὸν Πρίαμο κρατοῦν ἐδῶ τὴν πρώτην θέση. Στὸ Ι ἀπασχολεῖ τὸν ποιητὴ ἡ πρῶτος τοῦ Φοίνικα καὶ στὸ Σ ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδας. Στὸ Ξ ἐπίσης δὲν εἶναι παράξενο τὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν παρουσιάζει τὸν Ἰδομενέα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ κεντρικὰ πρόσωπα στὸ Ξ εἶναι ὁ Δίας καὶ ἡ Ἥρα, ὁ ποιητὴς ἔχει τόσο μιλήσει γιὰ τὸν Ἰδομενέα στὸ Ν, ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι ἡ ἀριστεία τοῦ Κρητικοῦ ἥρωα, ὥστε ἀρκεῖται τώρα σύντομα ν' ἀναφέρῃ μόνο τὸ Μηριόνη. Πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰδομενέα ἀνάλογο μὲ πολλὰ ὀμηρικὰ εἰς -ε υς εἶναι καταλληλότατο γιὰ τὸ ὀμηρικὸ μέτρο. Ἡ γενική, δοτική καὶ αἰτιατική του, Ἰδομενήος, Ἰδομενήϊ, Ἰδομενήη κανονικὰ δυὸ πόδες καὶ αὐτὸ διευκολύνει τὸν ποιητὴ στὸ δακτυλικὸ ἑξάμετρο.

Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ποὺ παρουσιάζει ἡ Ἑλένη στὸν Πριάμο εἶναι κι ὁ Ἴδομενεύς :

*Ὀδτος δ' Αἴας ἐστὶ πελώριος, ἔρκος Ἀχαιῶν.
Ἴδομενεὺς δ' ἐτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὧς
ἔσσηκ' ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται,*

Ὁ ἴδιος ἔχει συναίσθηση τῆς ὑψηλῆς του καταγωγῆς ποὺ τὴ διακηρύττει μὲ ὑπερηφάνεια στὸ Δηΐφοβο (N 451 ἐξ.) συνδέοντας τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ Μίνωα καὶ τὶς κρητικὲς παραδόσεις.

*..... ἐναντίον Ἰτασ' ἐμεῖο,
ῥφρα ἴδη, οἶος Ζηνὸς γόνος ἐνθάδ' ἰκάνω,
ὅς πρῶτον Μίνωα ἔκευ Κρήτη ἐπίουρον·
Μίνως δ' αὖ τέκευ υἱὸν ἀμύμονα Δευκαλίωνα,
Δευκαλίων δ' ἐμὲ τίκευ πολέσ' ἀνδρεσσιν ἀνακτα
Κρήτη ἐν εὐρείῃ· νῦν δ' ἐνθάδε νῆες ἐνεικαν
σοὶ τε κακὸν καὶ πατρὶ καὶ ἄλλοισι Τρώεσσιν.*

Γιὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴν ἡλικία του εἶναι σεβαστὸς στοὺς φίλους καὶ τρομερὸς στοὺς ἐχθρούς. Τὴν γενναιότητά του δείχνει σὲ κάθε μάχη, ἰδίως στὸ Ν. Πολεμᾶ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία καὶ θάρρος μ' ὄλο ποὺ δὲν ἔχει πιά τὴν πρώτη νιότη (N 512 ἐξ.):

*οὐ γὰρ εἶτ' ἔμπεδα γυῖα ποδῶν ἦν ὀρμηθέντι,
οὔτ' ἄρ' ἐπαῖξαι μεθ' ἐὸν βέλος οὔτ' ἀλέασθαι·
τῷ ρα καὶ ἐν σταδίῃ μὲν ἀμύνετο νηλεὲς ἦμαρ,
τρέσσαι δ' οὐκέτι ῥίμφα πόδες φέρον ἐκ πολέμοιο.*

Ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἐπίθετα, ποὺ δείχνουν τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴ βασιλικὴ θέση του, *δουρικλυτός, σὺν ἔκελος ἀκμήν, ἀγακλυτός, ἀναξ, Κρητῶν βουληφόρος, Κρητὸς ἀγῶν*, εἶναι *μεσαιπόλιος* (N 361):

Κι ὁ ἴδιος ξέρεי πὼς δὲν εἶναι πιά πολὺ νέος· γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπ' τὸν ἥρωϊκὸ ἀγῶνα ποὺ κάνει, (N 476 ἐξ.) λέγει στοὺς συντρόφους του Ἀσκάλαφο, Ἀφαρέα, Δηΐπυρο, Μηριόνη καὶ Ἀντίλοχο νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Αἰνεΐα ποὺ εἶναι νέος καὶ γρήγορος. Ἡ ἡλικία του φαίνεται κι ἀπ' ὅσα τοῦ λέγει στὸ Ψ μὲ θρασύτητα ὁ Αἴας Ὁϊλέως, ὅταν ὄλοι παρακολουθοῦν τοὺς ἵππικους ἀγῶνες (Ψ 474):

*Ἴδομενεῦ, τί πάρος λαβρεύεαι· αἱ δὲ τ' ἀνευθεν
ἵπποι ἀερώποδες πολέος πεδίοιο διένται.
οὔτε νεώτατός ἐσσι μετ' Ἀργείοισι τοσοῦτον,
οὔτε τοι δξύτατον κεφαλῆς ἐκ δέρκεται ὄσσε.*

Ὁ Αἴας εἶναι ὁ μόνος, ποὺ φέρεται ἔτσι στὸν κρητικὸ ἥρωα. Οἱ δὺο μεγάλοι ἀρχηγοί, ὁ Ἀχιλλέας καὶ ἰδίως ὁ Ἀγαμέμνων, δείχνουν μεγάλη ἐκτίμηση στὸν Κρητικὸ βασιλιά. Μετὰ τὴ φιλονικία του μὲ

τὸν Ἀχιλλέα (Α 144) ὅταν πᾶ ἔχει ἀποφασιστῆ νὰ στείλουν τὴ Χρυσίδα στὸν πατέρα της, λέγει ὁ Ἀγαμέμνων :

*εἷς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουλευφόρος ἔστω
ἢ Αἴας ἢ Ἰδομενεὺς ἢ δῖος Ὀδυσσεύς.*

Στὸ Β 402 ἔξ. ὁ Ἰδομενέας εἶναι μετὰ τὸν Νέστορα ὁ δεύτερος ἀπ' τοὺς Ἀχαιοὺς ἀρχηγούς, πού καλεῖ ὁ Ἀγαμέμνων γιὰ νὰ προσφέρουν θυσιά στὸ Δία :

*αὐτὰρ ὁ βοῦν ἰέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
πίονα, πενταέτηρον ὑπερμενεί Κρονίωνι,
κίκλησεν δὲ γέροντας ἀριστῆας Παναχαιῶν,
Νέστορα μὲν πρόωιστα καὶ Ἰδομενεῖα ἄνακτα,
αὐτὰρ ἔπειτ' Αἴαντε δῶυ καὶ Τυδέος υἱόν,
ἔκτον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον.*

Στὸ Κ εἶναι ὁ Ἰδομενέας ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀρχηγούς, πού θέλει ὁ Ἀγαμέμνων νὰ καλέσῃ γιὰ νὰ λάβουν ἀποφάσεις, ὅταν τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ Ἐκτορα ἔχουν φέρει τοὺς Ἀχαιοὺς σὲ δύσκολη θέση. Ἔτσι λέγει στὸ Μενέλαο, πού ἀγρυπνᾷ ἐπίσης (Κ 53 ἔξ.) :

*ἄλλ' ἴθι νῦν, Αἴαντα καὶ Ἰδομενεῖα κάλεσσον
ῥίμφα θεῶν παρὰ νῆας· ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον,
εἶμι, καὶ ὀτρυνέω ἀνοστήμεναι, αἶκ' ἐθέλῃσιν
ἔλθεῖν ἐς φυλάκων ἱερὸν τέλος ἢ δ' ἐπιτεῖλαι
κείνω γὰρ κε μάλιστα πιθοῖατο· τοῖο γὰρ νίδος
σημαίνει φυλάκεσσι, καὶ Ἰδομενεῖος ὀπάων
Μηριόνης· τοῖσιν γὰρ ἐπετρόπομέν γε μάλιστα.*

Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ συνοδεύεται κι ἀπὸ κάποια ἰδιαίτερη συμπάθεια. Ὄταν ὁ Ἀγαμέμνων τρέχει γιὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ στράτευμά του, φτάνει καὶ κοντὰ στοὺς Κρητικούς (Δ 251 ἔξ.) :

*Ἦλθε δ' ἐπὶ Κρήτεσσι κίων ἀνά σδλαμὸν ἀνδρῶν
οἱ δ' ἀμφ' Ἰδομενεῖα δαΐφρονι θωρήσοντο·
Ἰδομενεὺς μὲν ἐνὶ προμάχοις, σὺτ' ἵκελος ἀλκήν,
Μηριόνης δ' ἄρα οἱ πνμάτας ὤτρυνε φάλαγγας
τοὺς δ' ἰδὼν γήθησεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων,
αὐτίκα δ' Ἰδομενεῖα προσηύδα μελιχίοισιν·
Ἰδομενεῦ, πέρι μὲν σε τίω Δαναῶν ταχυπόλων
ἡμὲν ἐνὶ πτολέμῳ ἢ δ' ἄλλοίῳ ἐπὶ ἔργῳ
ἢ δ' ἐν δαίθ', ὅτε πέρ τε γερούσιον αἰθιοποι οἶνον
Ἀργείων οἱ ἄριστοι ἐνὶ κρητῆρι κέρωνται
εἴ περ γὰρ τ' ἄλλοι γε κρηκομόωντες Ἀχαιοί*

δαιτρὸν πίνωσιν, σὸν δὲ πλεῖον δέπας αἰεὶ.
 ἔστι γ' ὡς περ ἐμοί, πίειν ὅτε θυμὸς ἀνώγει
 ἄλλ' ὄρσεν πόλεμόνδ' οἷος πάρος εὐχραι εἶναι.
 Τὸν δ' αὖτ' Ἰδομενεύς, Κρητῶν ἀγός, ἀντίον ἠΐδα·
 Ἄτρεΐδη, μάλα μὲν τοι ἐγὼ ἐρήρος ἐταῖρος
 ἔσσομαι, ὡς τὸ πρῶτον ὑπέστην καὶ κατένευσα·

Ἡρωικά ἀγωνίζεται πάντοτε ὁ Ἰδομενέας κι αὐτὸ τὸ ξέρουν καλὰ ὄχι μόνο οἱ φίλοι του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐχθροὶ του. Ἡ τρυφερὴ Ἄνδρο· μάχη ἐκφράζοντας στὸν ἄνδρα τῆς τοῦς φόβους τῆς, τοῦ συνιστᾶ νὰ προσέξῃ ἕνα ὄρισμένο σημεῖο τῶν τειχῶν (Ε 433 ἐξ.):

τρὶς γὰρ τῆ γ' ἐλθόντες ἐπειρήσανθ' οἱ ἄριστοι
 ἄμφ' Αἴαντε δῦο καὶ ἀγακλυτὸν Ἰδομενεῆα
 ἦδ' ἄμφ' Ἄτρεΐδας καὶ Τυδεὸς ἄλκιμον υἱόν²⁹.

Οἱ φόβοι αὐτοὶ τῆς Ἄνδρομάχης ἀποδεικνύονται βᾶσιμοι. Ἄνάμεσα στοὺς ἐννιά ἀρχηγοὺς ποὺ δέχονται νὰ μονομαχήσουν μὲ τὸν Ἔκτορα στὸ Η 165 εἶναι κι ὁ Ἰδομενέας Η 162 ἐξ. :

ὄρωτο πολὺ πρῶτος μὲν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
 τῶ δ' ἐπὶ Τυδείδῃς ὄρωτο κρατερός Διομήδης,
 τοῖσι δ' ἐπ' Αἴαντες θοῦρον ἐπιείμενοι ἄλκην,
 τοῖσι δ' ἐπὶ Ἰδομενεύς καὶ δῶπῶν Ἰδομενεῆος
 Μηριόνης, Ἰάδαλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεΐφοντη.

Ἄλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τῶν Ἀχαιῶν ξεχωρίζει ὁ Ἰδομενέας. Ξεχωριστὴ εἶναι ἡ ἐκτίμηση ποὺ τοῦ δείχνει κι ὁ Ἀχιλλέας. Εἶναι ἀνάμεσα στοὺς λίγους ποὺ μένουν μετὰ τὸν θρῆνο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέα. Ὁ ἥρωας λυπημένος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ φίλου του, στὶς παρακλήσεις τῶν ἀρχηγῶν ποὺ τὸν προτρέπουν νὰ φάγῃ, ἀπαντᾷ ἀρνητικὰ Τ 309 ἐξ. :

Ὡς εἰπὼν ἄλλους μὲν ἀπεσκέδασεν βασιλῆας,
 δοῖω δ' Ἄτρεΐδα μενέτην καὶ δῖος Ὀδυσσεύς,
 Νέστορα, Ἰδομενεύς τε, γέρων δ' ἱππηλάτα Φοῖνιξ.

Γενναῖος ἀρχηγὸς καὶ πολεμιστὴς ὁ Ἰδομενέας ξεχωρίζει ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σύνεσή του. Ἐνα ἄπ' τὰ ἐπίθετα ποὺ τοῦ δίνει ὁ Ὀμηρος εἶναι *δαίφρων*. Ἡ σύνεσή του φαίνεται κι ἄπ' τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δείχνει γιὰ τὸν πληγωμένο γιατρὸ Μαχάονα στὸ Λ 511 ἐξ. ὅταν συμβουλεύῃ τὸν Νέστορα νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἄπ' τὴν μάχη: *ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων*.

²⁹⁾ Τοὺς στίχους 433 - 439 κατεδίκαξε ὁ Ἀρίσταρχος. Paul Maas Piade Tome I Z σελ. 168.

Ὁ συνετὸς κι ἠλικιωμένος ἀρχηγὸς — ἐπιδέξιος ναυτικὸς σὰν νησιώτης — εἶναι ἓνας ἀπ' τοὺς λίγους ἥρωες ποὺ κατὰφερε νὰ φέρῃ σώους τοὺς ἄνδρες του στὴν πατρίδα μετὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο. Τὸ μαθαίνουμε στὴν Ὀδύσεια ἀπ' τὸ Νέστορα ποὺ λέγει στὸν Τηλέμαχο γ 191 :

*πάντας δ' Ἴδομενεὺς Κρήτην εἰσήγαγεν ἑταίρους,
οἷ φύγον ἐκ πολέμου, πόνοιος δὲ οἱ οὗ τινα ἀπηύρα.*

Πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ Ἴδομενέα, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ στὶς μάχες καὶ πολεμᾶ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία εἶναι ὁ ἀνεψιὸς του Μηριόνης γιὸς τοῦ Μόλου, ποὺ εἶναι γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα. Ἀναφέρεται σὲ πολλὰ χωρία ὅπως κι ὁ Ἴδομενέας. I 82, K 59, 195, 260, O 302, Ξ 514, Π 342, 603, P 259, 260, 668, T 240, Ψ 121, 357, 528, 614, 882, 894 καὶ εἰς N 93, 159, 165, 246, 249, 254, 266, 295, 304, 306, 328, 479, 528, 531, 567, 575, 650, ὅπου κυρίως ἀριστεύει μαζὶ μὲ τὸν Ἴδομενέα.

Νεαρὸς ὁ Μηριόνης εἶναι γοργὸς στὰ πόδια καὶ συμμετέχει στὶς ὑπηρεσίες, ποὺ προσφέρουν οἱ νεώτεροι ἄνδρες. Εἶναι ἀρχηγὸς τῶν σκοπῶν καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ἀντίλοχο (K 58) θεωροῦνται οἱ σπουδαιότεροι ἀρχηγοί. Ὄταν ὁ Νέστωρ προτείνει νὰ πάῃ κάποιος νὰ κατασκοπεύσῃ τοὺς Τρῶες, μετὰ τὸν Διομήδη ποὺ πρῶτος δέχεται, εἶναι κι οἱ Αἴαντες κι ὁ Μηριόνης πρόθυμοι νὰ διακινδυνεύσουν μαζὶ του (K 227 ἔξ.). Ὄταν ὁ Διομήδης διαλέγει τὸν Ὀδυσσεά νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν ἐπικίνδυνη ἀγὴ ἀποστολὴ, ὁ Μηριόνης βοηθεῖ τὸν Ὀδυσσεά νὰ ὀπλιστῇ δίνοντάς του τὰ ὄπλα του καὶ τὸ κράνος του, ποὺ τᾶχε ἀπ' τὸν πατέρα του Μόλο. Ἀκολουθεῖ μιὰ καταπληκτικὴ γιὰ τὴν ἀκριβεία της περιγραφή τοῦ μυκηναϊκοῦ κράνους ἀπὸ δόντια ἀγριοχοίρου ποὺ ξέρομε ἀπ' ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα (L o r i m e r Homer and the Monuments σ. 211 ἔξ.). Ἄ λ ε ξ ί ο υ «Antiquity» XXVIII 1954 σ. 211 ἔξ.). Σὰν νεαρὸς ἐπίσης κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα πάει νὰ φέρῃ ξύλα γιὰ τὴν πυρὰ τοῦ Πατρόκλου στὸ Ψ 113.

Ἄλλὰ καὶ σὲ σοβαρότερες στιγμὲς τοῦ πολέμου λαμβάνει μέρος ὁ Μηριόνης. Θέλει στὸ H 166 νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸν Ἐκτορα, στὸ N ἀριστεύει μαζὶ μὲ τὸν Ἴδομενέα κι εἶναι οἱ δύο τους, ποὺ γιὰ πολὺ σηκώνουν τὸ βᾶρος τοῦ πολέμου. Στὸ P 259 ἀγωνίζεται μαζὶ μὲ τὸ Μενέλαο γιὰ τὸ πτώμα τοῦ Πατρόκλου κι οἱ δύο σηκώνοντάς το ψηλά θέλουν νὰ τὸ βγάλουν ἀπ' τὴ μάχη. Ἐξαιρετικὸς ἀθλητὴς λαμβάνει μέρος στὶς ἀρματοδρομίες στὸ Ψ 351 κι ἔρχεται τέταρτος παίρνοντας 2 χρυσὰ τάλαντα ὡς βραβεῖο. Διαπρέπει ὅμως κι ὡς ἀκοντιστὴς —καλύτερός του εἶναι μόνο ὁ Ἀγαμέμνονας (πβ. Φ 890 ἔξ.)—καὶ κυ-

ρίως ὡς τοξότης. Συναγωνιζόμενος μὲ τὸν Τεῦκτρο παίρνει τὸ πρῶτο βραβεῖο, δέκα πελέκεις. Τὸ ἀγώνισμα αὐτὸ δείχνει τὴν ἑξαιρετικὴ του ἱκανότητα, πὺ δὲν εἶναι ἄσχετη ἀπ' τὴ φήμη γιὰ τὴν εἰδικότητα τῶν Κρητῶν στὸ τόξο.

Νομίζω ὅτι οἱ ὁμηρικὲς μνεῖες τῶν κρητικῶν ἥρωων ἀνοίγουν καὶ μιὰ ἄλλη προοπτικὴ. Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰδομενέας (Ε 44) σκοτώνει τὸ Λυδὸ Φαῖστο γιὰ τοῦ Μήνονος Βώρου καὶ τὸν Ἄσιο Ὑρτακίδη (Ν 759, πβ. Β 835 ἐξ.); Τὸ ὄνομα τοῦ Λυδοῦ ἥρωα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν κρητικὴ Φαιστό. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βῶρος θυμίζει τὸ σημερινὸ κρητικὸ τοπωνύμιο *Βῶροι* ἀπέναντι ἀπ' τὴ Φαιστό. Τὴν κρητικὴ πόλη Ὑρτακο ἢ Ὑρτακίνα θυμίζει τέλος τὸ Ὑρτακος. Πιθανώτατα στὰ χωρία αὐτὰ ἔχομε μιὰ ἀπήχηση παλιῶν τραγουδιῶν ἐντοπισμένων ἀρχικὰ στὴν Κρήτη, τραγουδιῶν, πὺ ἔκαναν λόγο γιὰ κρητικὰ γεγονότα. Πράγματι οἱ κρητικὲς παραδόσεις μιλοῦν γιὰ συγκρούσεις τοῦ Ἰδομενέα μὲ ἄλλες κρητικὲς πόλεις. Ἔτσι γυρνώντας ἀπ' τὴν Τροία, ὁ Ἰδομενέας ἀγωνίζεται μὲ τὸν Λεύκωνα γιὰ τοῦ ἥρωα Τάλω στὰ περὶχωρα τῆς Λύκτου, καὶ καταστρέφει δέκα πόλεις. (Σχόλια Ἰλιάδος Β 649, ἐκδ. Dindorf III 144, πβ. Σχόλια Ὀδυσ. τ 174 καὶ Εὐσταθίου 1860, 59, Faure ἔ. ἀ. σ. 215 σημ. 87). Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἀγῶνες τῶν Ἀχαιῶν μὲ τοὺς Μινωῖτες ἢ καὶ γιὰ ἀγῶνες μεταξὺ ἀχαικῶν πόλεων τῆς Κρήτης. Εἶδαμε ὅτι ἡ Ὑρτακίνα τῆς δυτικῆς Κρήτης εἶναι πιθανῶς μιὰ ἀχαικὴ ἐγκατάσταση. Τ' ἀχαικὰ αὐτὰ τραγούδια τῆς Κρήτης χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος μεταφέροντας τοὺς ἥρωες καὶ τὰ γεγονότα στὸ νέο θέατρο τοῦ πολέμου, τὴν Τροία. Ἡ σίγουρη σχέση τριῶν ὀνομάτων ἀντιπάλων τοῦ Ἰδομενέα μὲ κρητικὰ τοπωνύμια δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελῇ σύμπτωση.

ΜΑΡΘΑ ΑΠΟΣΚΙΤΟΥ